NEWS FROM TROLLEYS

ਟਰਾਲੀ ਟਾਈਮਜ਼

Vol - 1

11

- Edition No -

VOICE OF KISAN PROTEST 2020 21

SATURDAY, FEBRUARY 27TH, 2021

ਕਿਲ੍ਹਾ ਜਾਂ ਸੜਕ: ਸੱਤਾ ਦਾ ਵਾਸ ਕਿੱਥੇ ਹੈ?

ਅਦਿਤਿਆ ਬਹਿਲ, ਪੰਜਾਬੀ ਰੂਪ: ਜਸਦੀਪ ਸਿੰਘ

ਗਣਤੰਤਰ ਦਿਵਸ ਵਾਲੇ ਦਿਨ, ਸਿੱਖ ਅੰਦੋਲਨਕਾਰੀਆਂ ਦੇ ਇੱਕ ਜਥੇ ਨੇ ਲਾਲ ਕਿਲੇ ਉੱਤੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਾਹਿਬ ਝੁਲਾ ਦਿੱਤਾ। ਉਦੋਂ ਤੋਂ ਹੀ ਭਾਰਤੀ ਲੋਕ ਸੁਰਤ ਵਿਚ ਇਸ ਘਟਨਾ ਦੀ ਚੀਰ ਫਾੜ ਜਾਰੀ ਹੈ। ਫਿਰਕਾਪ੍ਰਸਤ ਹਿੰਦੂ ਖੇਮੇ ਨੇ ਸਿੱਖ ਅੰਦੋਲਨਕਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਦੀ ਪ੍ਰਭੂਸੱਤਾ ਖਿਲਾਫ਼ ਅੱਤਵਾਦੀ ਹਮਲਾਕਾਰੀ ਕਹਿ ਕੇ ਭੰਡਿਆ ਹੈ, ਜਦ ਕਿ ਭਾਰਤੀ ਮੀਡੀਏ ਦਾ ਲਿਬਰਲ ਖੇਮਾ(ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਖਿਆਲਾਂ ਵਾਲੇ ਸ਼ਹਿਰੀ) ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਤਿਕਿਰਿਆ ਦਿੰਦੇ ਸਮੇਂ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਖਿਆਲ ਰੱਖ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਫਿਰਕੂ ਕੂੜ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦਾ ਜਵਾਬ "ਤੱਥ" ਪੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਦਿੱਤਾ: ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਾਹਿਬ ਖਾਲਿਸਤਾਨ ਦਾ ਝੰਡਾ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਬਲਕਿ ਧਾਰਮਿਕ ਝੰਡਾ ਹੈ; ਅੰਦੋਲਨਕਾਰੀਆਂ ਨੇ ਨਾ ਤਾਂ ਭਾਰਤੀ ਤਿਰੰਗੇ ਨੂੰ ਲਾਹਿਆ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਇਸਦੀ ਬੇਅਦਬੀ ਕੀਤੀ; ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਾਹਿਬ ਮੁੱਖ ਤਿਰੰਗੇ ਤੋਂ ਦੂਰ ਅਤੇ ਨੀਵੇਂ ਖੰਭੇ ਤੇ ਸੀ। ਕੁਝ ਅੰਦੋਲਨਕਾਰੀ ਤਿਰੰਗਾ ਵੀ ਫਹਿਰਾ ਰਹੇ ਸਨ, ਵਗੈਰਾ।

ਲਿਬਰਲ ਅਕਲਦਾਨਾਂ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਤੱਥਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਸਿੱਟੇ ਤੱਕ ਨਿਤਾਰ ਲਿਆ ਹੈ: ਭਾਰਤ ਦੀ ਪ੍ਰਭੂਸੱਤਾ ਨੂੰ ਖਤਰਾ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਦੂਰ, ਸਿੱਖ ਅੰਦੋਲਨਕਾਰੀਆਂ ਨੇ ਸਿਰਫ਼ ਆਪਣੀ ਵੱਖਰੀ ਧਾਰਮਿਕ ਪਛਾਣ ਦਾ ਮੁਜ਼ਾਹਰਾ ਕੀਤਾ ਹੈ; ਅਤੇ ਇਹ ਕਰਦਿਆਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਭਾਰਤੀ ਰਾਜ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਸਿੱਖ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਜ਼ਾਹਿਰ ਕਰਕੇ, ਭਾਰਤੀ ਲੋਕਰਾਜ ਦਾ ਧਰਮ ਨਿਰਪੱਖ ਕਿਰਦਾਰ ਅੱਗੇ ਲਿਆਂਦਾ ਹੈ। "ਕੌਮੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਵੀ ਹਿੱਸਾ ਹੈ" ਇੱਕ ਲਿਖਤ ਦਾ ਸਿਰਲੇਖ ਸੀ।

ਲਾਲ ਕਿਲੇ 'ਤੇ ਝੂਲੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਹਿਬ ਨੇ ਆਮ ਕੌਮੀ ਕਲਪਨਾ ਵਿਚ ਡਰ ਅਤੇ ਘਬਰਾਹਟ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਹਰ ਰੰਗਤ ਦੇ ਰਾਸ਼ਟਰਵਾਦੀਆਂ ਨੇ ਇਸ 'ਖਤਰੇ' ਨਾਲ਼ ਨਜਿੱਠਣ ਲਈ ਕਦਮ ਪੁੱਟੇ: ਜਾਂ ਹਮਲਾ ਕਰਕੇ ਜਾਂ ਮਿੱਠੇ ਪੋਚੇ ਮਾਰ ਕੇ। ਜੇ ਫਿਰਕੂ ਹਿੰਦੂਤਵਾ ਵਾਦੀਆਂ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਭਾਰਤੀ ਰਾਜ ਦਾ ਦੁਸ਼ਮਣ ਗਰਦਾਨਕੇ ਭੰਡਿਆ, ਤਾਂ ਧਰਮ ਨਿਰਪੱਖ ਲਿਬਰਲਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖ ਅੰਦੋਲਨਕਾਰੀਆਂ ਨੂੰ "ਚੰਗੇ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀ ਨਾਗਰਿਕ" ਦੇ ਚੌਖਟੇ ਵਿਚ ਫਿੱਟ ਕੀਤਾ।

ਭਾਰਤੀ ਰਾਜ ਵਿਚ ਧਾਰਮਿਕ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀਆਂ ਦੀ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਹਾਲਤ ਹੋ ਗਈ ਹੈ: ਕਿ ਜਾਂ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਰਾਜ ਦੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਗਰਦਾਨਕੇ ਫਿਰਕੂ ਫਸਾਦ ਕਰਵਾ ਕੇ ਮਾਰ ਦਿੱਤੇ ਜਾਓਗੇ ਜਾਂ ਤੁਸੀਂ "ਚੰਗੇ ਸਿੱਖ", "ਭਲੇ ਮੁਸਲਿਮ","ਵਧੀਆ ਇਸਾਈ" ਬਣਾ ਕੇ ਸਾਂਭ ਲਏ ਜਾਓਗੇ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਨਾਂ ਤਰੀਕਿਆਂ ਦੀ ਮਾਰ ਜ਼ਰੀ ਹੈ, 1984 ਵਿਚ ਅਤੇ ਹੁਣ 2021 ਵਿਚ।

ਭਾਰਤੀ ਮੀਡੀਆ ਦੇ ਅਤਿ ਰਾਸ਼ਟਰਵਾਦੀ ਪਰਪੰਚਾਂ ਨੂੰ ਲਾਂਭੇ ਕਰਦਿਆਂ, ਸੰਯੁਕਤ ਕਿਸਾਨ ਮੋਰਚੇ ਨੇ ਘਟਨਾ ਦਾ ਵੱਖਰਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ, ਜਿਹੜਾ ਸਿਆਸੀ ਪੈਂਤੜੇ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਮੁਨਾਸਿਬ ਸੀ। ਯੂਨੀਅਨ ਲੀਡਰ, ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਬਹੁਤੇ ਸਿੱਖ ਸਨ, ਨੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਾਹਿਬ ਝੁਲਾਏ ਜਾਣ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਦੀ ਅਲੋਚਨਾ ਵੱਖਰੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ਼ ਕੀਤੀ: ਇਹਨਾਂ ਅੰਦੋਲਨਕਾਰੀਆਂ ਨੇ ਚੱਲ ਰਹੇ ਜਨ ਅੰਦੋਲਨ ਵਿਚ ਵਿਘਨ ਪਾਇਆ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿਚ ਢਾਹ ਲਾਈ; ਇਹਨਾਂ ਮੋਰਚੇ ਦਾ ਜ਼ਾਬਤਾ ਭੰਗ ਕੀਤਾ; ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਾਹਿਬ ਇਸ ਲੋਕ ਅੰਦੋਲਨ ਦੇ ਅਕੀਦੇ ਦਾ ਝੰਡਾ ਨਹੀਂ ਹੈ; ਇਹ ਅੰਦੋਲਨਕਾਰੀ ਫਿਰਕੂ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਖੇਡ ਗਏ; ਅਤੇ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਕਿਰਤੀ ਕਿਸਾਨਾਂ ਤੇ ਹੋਏ ਤਸ਼ੱਦਦ ਦਾ ਮੌਕਾ ਦੇ ਗਏ। ਇਹਨਾਂ ਆਲੋਚਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਨੇੜਿਓਂ ਵਾਚਦਿਆਂ, ਕੁਝ ਨੁਕਤੇ ਸਮਝਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਇਹ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕਿ "ਤਿੱਖੇ ਐਕਸ਼ਨ" ਮੂਲੋਂ ਹੀ ਨਿਖੇਧ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ। ਧਿਆਨ 'ਚ ਰੱਖਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਰੋਸ ਮੁਜ਼ਾਹਰੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਏ ਤਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਰੇਲਾਂ ਰੋਕੀਆਂ, ਥਰਮਲ ਪਲਾਂਟਾਂ ਅਤੇ ਸਾਈਲੋ ਗੁਦਾਮਾਂ ਤੇ ਧਰਨੇ ਦਿੱਤੇ, ਟੌਲ ਪਲਾਜ਼ੇ ਕਰ-ਮੁਕਤ ਕਰਵਾਏ, ਅਤੇ ਕਾਰਪੋਰੇਟ ਅਦਾਰਿਆਂ ਦੇ ਪੈਟਰੋਲ ਪੰਪ ਬੰਦ ਕਰਵਾਏ। ਇਹ ਐਕਸ਼ਨ ਸਰਮਾਏਦਾਰ ਨਿਜ਼ਾਮ ਨੂੰ ਜਾਮ ਕਰਨ ਵਿਚ ਏਨੇ ਕੁ ਕਾਮਯਾਬ ਸਨ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਬਿਜਲੀ ਸੰਕਟ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਵੀ, ਤਿੱਖੇ ਐਕਸ਼ਨਾਂ ਨੇ ਅੰਦੋਲਨ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਫੈਲਾਉਣ ਵਿਚ ਵੀ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ। ਜੇ ਨੌਜਵਾਨ ਮਜ਼ਦੂਰ, ਕਿਸਾਨ ਅਤੇ ਪਾੜ੍ਹੇ ਰਲ ਕੇ ਅਣਗਿਣਤ ਬੈਰੀਕੇਡ ਤੋੜਕੇ ਪੁਲਿਸ ਨੂੰ ਪਿੱਛੇ ਹਟਾ ਕੇ ਅੱਗੇ ਨਾ ਵਧਦੇ ਤਾਂ ਮੋਰਚਾ ਦਿੱਲੀ ਦੀਆਂ ਹੱਦਾਂ 'ਤੇ ਕਿਵੇਂ ਪਹੁੰਚਦਾ?

ਪਰ, ਇਹਨਾਂ ਸਰਮਾਏਦਾਰੀ ਵਿਰੋਧੀ ਐਕਸ਼ਨਾਂ ਅਤੇ ਲਾਲ ਕਿਲੇ 'ਤੇ ਝੰਡਾ ਚੜ੍ਹਾਉਣ ਦੇ ਐਕਸ਼ਨ ਵਿੱਚ ਅਹਿਮ ਫ਼ਰਕ ਹਨ। ਪਹਿਲਾ, ਐਕਸ਼ਨ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਸਿਆਸੀ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਦਿੱਲੀ ਦਾ ਅਹਿਮ ਰੁਤਬਾ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਦਿੱਲੀ ਮੁਗ਼ਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਦਾ ਦਰਬਾਰ ਸੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਅਤੇ ਯੋਧਿਆਂ 'ਤੇ ਜ਼ਾਲਿਮ ਮੁਗ਼ਲ ਰਾਜ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਨ ਦੇ ਬਦਲੇ ਵਿਚ ਅਣਗਿਣਤ ਜ਼ੁਲਮ ਢਾਹੇ। 1675 ਵਿਚ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। 1783 ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਜਰਨੈਲ ਬਾਬਾ ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸੇ ਲਾਲ ਕਿਲ੍ਹੇ ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਕੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਹੱਕ ਲਿਆ।

ਇਹਨਾਂ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਹਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਸਾਨੂੰ ਧਿਆਨ 'ਚ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੋਦੀ ਕੋਈ ਮੁਗ਼ਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨਹੀਂ ਹੈ ਅਤੇ ਅਜੋਕੀ ਦਿੱਲੀ, ਮੁਗ਼ਲ ਵੇਲਿਆਂ ਦੀ ਦਿੱਲੀ ਵਰਗੀ ਰਾਜਸੱਤਾ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਲਾਲ ਕਿਲਾ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਭਾਰਤੀ ਕੌਮੀ ਕਲਪਨਾ ਵਿਚ ਇੱਕ ਅਹਿਮ ਥਾਂ ਰੱਖਦਾ ਸਮਾਰਕ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿੱਥੇ ਹਰ ਸਾਲ ਭਾਰਤੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀਆਂ ਰਸਮਾਂ ਮਨਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਕਿਲੇ ਨੂੰ ਹਕੂਮਤੀ ਤਾਕਤ/ ਰਾਜ ਸੱਤਾ ਦਾ ਧੁਰਾ ਮੰਨਣਾ ਬੇਤੁਕਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਥੋੜ੍ਹੇ ਲਫਜ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਕਹੀਏ ਤਾਂ ਲਾਲ ਕਿਲੇ ਵਿਚ ਝੰਡਾ ਝੁਲਾਉਣ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਵਿਚ ਮਸਲਾ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਿ ਇਹ ਤਿੱਖਾ ਐਕਸ਼ਨ ਸੀ, ਬਲਕਿ ਇਹ ਭੋਰਾ ਵੀ ਤਿੱਖਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਜੇ ਇਸ ਨੂੰ ਰੇਲ ਲੀਹਾਂ, ਸੜਕਾਂ, ਪੈਟਰੋਲ ਪੰਪਾਂ, ਥਰਮਲ ਪਲਾਂਟਾਂ ਅਤੇ ਸਾਈਲੋ ਗੁਦਾਮਾਂ ਦੇ ਬਾਹਰ ਹੋ ਰਹੇ ਐਕਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ 'ਚ ਰੱਖ ਕੇ ਦੇਖਿਆ ਜਾਵੇ। ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਇਹ ਐਕਸ਼ਨ, ਲੋਕ ਮਨ ਵਿਚ ਰਾਜ ਸੱਤਾ ਅਤੇ ਸਰਮਾਏਦਾਰੀ ਦੇ ਲੋਟੂ ਜੁੰਡਲੀ ਹੋਣ ਦੀ ਸਾਫ਼ ਸਮਝ ਤੋਂ ਧਿਆਨ ਭਟਕਾਉਣ ਵਾਲ਼ਾ ਕਾਰਾ ਸੀ, ਲੋਟੂ ਜੁੰਡਲੀ ਜਿਸ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਵਿਚ ਕਿਰਤੀ ਕਿਸਾਨ ਲੜ ਰਹੇ ਹਨ।

ਪਹਿਲੀ ਗੱਲ, ਰਾਜ ਸੱਤਾ ਸਿਰਫ਼ ਦਿੱਲੀ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਕੇਂਦਰਿਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸਾਡਾ ਵੈਰੀ ਕੌਮੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਵਿਚਲੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਜਾਂ ਫ਼ਿਰਕੂ ਹਕੂਮਤ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਪੰਜਾਬ ਸਮੇਤ ਸਾਰੇ ਮੁਲਕ ਵਿਚ ਫੈਲੀ ਸੱਤਾ ਦੇ ਢਾਂਚੇ ਦੇ ਮੁੱਖ ਅੰਗ ਜ਼ਰੂਰ ਹਨ। ਪਰ ਸੱਤਾ ਥਰਮਲ ਪਲਾਂਟਾਂ, ਸਾਈਲੋ ਗੁਦਾਮਾਂ, ਰੇਲ ਲੀਹਾਂ, ਟੌਲ ਪਲਾਜ਼ਿਆਂ ਅਤੇ ਪੈਟਰੋਲ ਪੰਪਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਵਾਸ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਵੱਡੀਆਂ ਖੇਤੀ-ਵਪਾਰ ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨਾਂ ਨੇ ਜਦੋਂ ਸਪਲਾਈ ਚੇਨ ਦਾ ਵੱਡਾ ਤਾਣਾ-ਬਾਣਾ ਬੁਣਿਆ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗੇਗਾ ਇਹ ਥਾਵਾਂ ਕਿਰਤੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀਆਂ ਵਾਸਤੇ ਵਧੇਰੇ ਤਾਕਤਵਰ ਲੋਟੂ ਵੈਰੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਣਗੀਆਂ। ਸੱਤਾ, ਖੇਤਾਂ ਅਤੇ ਮੰਡੀਆਂ ਵਿਚ ਵੀ ਵਾਸ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਜਿੱਥੇ ਛੋਟੇ ਕਿਸਾਨ ਕਰਜ਼ੇ ਦੇ ਵਿੱਚ ਧਸੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਜਿੱਥੇ ਬੇਜ਼ਮੀਨੇ ਮਜ਼ਦੂਰ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਬਹੁਤੇ ਦਲਿਤ ਨੇ, ਧਨਾਢ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰਾਂ ਕੋਲ ਬੰਧੂਆ ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਕਰਨ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹਨ।

ਦੇਖਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਲਾਲ ਕਿਲੇ ਨੇ ਜਿਸ ਚੀਜ਼ ਨੂੰ ਤੋੜਣ ਵਿਚ ਕਾਮਯਾਬੀ ਹਾਸਿਲ ਕੀਤੀ ਹੈ ਉਹ ਹੈ ਰਾਜਸੱਤਾ ਅਤੇ ਸਰਮਾਏਦਾਰੀ ਨਿਜ਼ਾਮ ਦੀ ਆਪਸੀ ਜੁੰਡਲੀ ਬਾਰੇ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਸਮਝ। ਇਹਨਾਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੀ ਬਦਨਾਮੀ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸੰਘਰਸ਼ ਦੀਆਂ ਅਸਲ ਥਾਵਾਂ ਤੋਂ ਲਾਂਭੇ ਕੀਤਾ ਅਤੇ "ਸਿੱਖ ਅਤੇ "ਕਾਮਰੇਡ" ਧੜਿਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡਣ ਦਾ ਕੰਮ ਕੀਤਾ। ਲਾਲ ਕਿਲੇ ਦੀਆਂ ਮਾਅਰਕਾਬਾਜ਼ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੇ ਬਜਾਏ, ਅਸਲ ਐਕਸ਼ਨ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਮਸ਼ਹੂਰੀ ਭਾਵੇਂ ਘੱਟ ਹੈ। ਉਸ ਤੋਂ ਵੀ ਘੱਟ ਧਿਆਨ ਇਸ ਤੇ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸਰਮਾਏਦਾਰੀ ਵਿਰੋਧੀ ਐਕਸ਼ਨ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਨਾਬਰ ਰਿਵਾਇਤ ਵਿਚੋਂ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਲੈ ਰਹੇ ਹਨ। ਵੱਖ-ਵੱਖ ਯੂਨੀਅਨਾਂ, ਗ਼ਦਰ ਪਾਰਟੀ, ਕਮਿਉਨਿਸਟ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੇ ਝੰਡੇ ਫੜ੍ਹ ਲੋਕ ਜੈਕਾਰੇ ਲਾ ਰਹੇ ਹਨ, ਸਿੱਖ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਜ਼ਬਰ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਲੜ੍ਹਨ ਦੀ ਸਿੱਖ ਰਿਵਾਇਤ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਜੋੜ ਰਹੇ ਹਨ। ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਸਬਕ ਇਹਨਾਂ ਧਰਨਿਆਂ, ਰੈਲੀਆਂ, ਮੋਰਚਿਆਂ ਵਿੱਚ ਮਿਲ ਰਹੇ ਹਨ, ਨਾ ਕਿ ਰਾਜ ਸੱਤਾ ਦੇ ਕਿਸੇ ਖੋਖਲੇ ਚਿੰਨ੍ਹ ਤੇ।

ਅਖੀਰ ਵਿਚ, ਸਾਨੂੰ ਸਮਝਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਇਹ ਸਰਮਾਏਦਾਰੀ ਵਿਰੋਧੀ ਐਕਸ਼ਨ ਫੈਲ ਸਕੇ ਹਨ ਅਤੇ ਏਨੇ ਵੱਡੇ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ ਜਾਰੀ ਰਹਿ ਸਕੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਇਹ ਕਿਸਾਨ, ਮਜ਼ਦੂਰ, ਦਲਿਤ ਅਤੇ ਔਰਤ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਅਨੁਸ਼ਾਸ਼ਤ ਕੀਤੀ ਲਾਮਬੰਦੀ ਕਰਕੇ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਕਿਸਾਨਾਂ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਧਰਨੇ ਅਤੇ ਘੇਰਾਓ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਦਾ ਬਲ ਬਖਸ਼ਿਆ। ਹਲੇ ਤੱਕ ਇਹਨਾਂ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ ਅਤੇ ਕਿਰਤੀ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚਲਾ ਤਾਲਮੇਲ, ਤ੍ਰਿਨੀਦਾਦ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨ ਸੀ. ਐਲ. ਆਰ. ਜੇਮਜ਼ ਦੇ ਕਹਿਣ ਮੁਤਾਬਕ *ਤਿੱਖੇ ਅਨੁਸ਼ਾਸ਼ਤ ਐਕਸ਼ਨ* ਦਾ ਉਦਾਹਰਨ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਜਾਂ ਗਾਇਕ ਕੰਵਰ ਗਰੇਵਾਲ ਦੇ ਕਹਿਣ ਮੁਤਾਬਕ *ਜਵਾਨਾਂ ਦੇ ਜੋਸ਼ ਅਤੇ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਦੇ ਹੋਸ਼* ਦਾ ਮੁਜ਼ਾਹਰਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਅਤੇ ਫਿਰ ਵੀ, ਇਹ ਵੀ ਸਾਫ਼ ਹੈ ਕਿ ਪਿਛਲੇ ਕੁਝ ਹਫ਼ਤਿਆਂ ਤੋਂ ਸੰਘਰਸ਼ ਨਵੇਂ ਪੜਾਅ 'ਚ ਦਾਖਲ ਹੋਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਨਵੀਆਂ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਦਾ ਵੀ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਨਵੇਂ ਬਣੇ ਬੌਰਡਰਾਂ ਤੇ ਬੈਠੇ ਲੋਕੀਂ, ਖਾਸ ਤੌਰ ਤੇ ਨੌਜਵਾਨ ਬੇਚੈਨ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਨੂੰ ਹੋਰ ਤਿੱਖਾ ਕਰਨ ਦੀ ਆਸ ਵਿੱਚ ਹਨ। ਪਰ ਲਾਲ ਕਿਲੇ ਵਾਲੀ ਘਟਨਾ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਫ਼ਿਰਕੂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਬੌਰਡਰਾਂ ਦੀ ਕਿਲੇਬੰਦੀ ਕਰ ਕੇ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਪੁਲਿਸ ਦਸਤਿਆਂ ਦਾ ਪਹਿਰਾ ਬਿਠਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਬੌਰਡਰਾਂ ਉੱਤੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਨੂੰ ਤੇਜ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਕੋਈ ਵੀ ਕਦਮ ਭਾਰਤੀ ਰਾਜ ਦੀ ਪੁਲਿਸ ਫੋਰਸ ਨਾਲ ਸਿੱਧੀ ਟੱਕਰ ਲੈਣ ਵਾਲਾ ਹੋਵੇਗਾ ਅਤੇ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਖੂਨ ਖਰਾਬਾ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ, ਸੰਘਰਸ਼ ਵਿਚ ਜੁਟੇ ਲੋਕ ਅੰਦੋਲਨ ਦੇ ਇਹਨਾਂ ਮੁਸ਼ਕਲ ਪੜਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਇੱਕ ਗੱਲ ਸਾਫ਼ ਹੈ: ਜੇ ਅਨੁਸ਼ਾਸ਼ਨ ਅਤੇ ਤਿੱਖੇ ਐਕਸ਼ਨ ਦੇ ਇਸ ਤਾਲਮੇਲ ਨੇ ਇਸ ਅੰਦੋਲਨ ਨੂੰ ਸਫਲ ਬਣਾਇਆ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹੋ ਤਾਲਮੇਲ ਮੌਜੂਦਾ ਸਿਆਸੀ ਖੜੋਤ ਤੋਂ ਪਾਰ ਵੀ ਰਾਹ ਦਿਖਾਇਗਾ ਅਤੇ ਕਿਰਤੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਨੂੰ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਵਿਚ ਰੱਖੇਗਾ।

ਦਿੱਲੀ ਪੁਲਿਸ ਦੇ ਡਰਾਵੇ

ਦਿੱਲੀ ਪੁਲਿਸ ਦੇ ਡਰਾਵੇ ਵਾਲੀਆਂ ਤਫ਼ਤੀਸ਼ਾਂ ਜਾਰੀ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਪੈਸ਼ਲ ਸੈਲ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਸਿਆਸੀ ਆਗੂ ਰਵੀ ਰਾਏ ਦੇ ਘਰ ਆ ਕੇ ਟਰਾਲੀ ਟਾਈਮਜ਼ ਅਤੇ ਸਾਡੀ ਸੰਪਾਦਕੀ ਟੀਮ ਦੀ ਮੈਂਬਰ ਨਵਕਿਰਨ ਨੱਤ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਗਿੱਛ ਕੀਤੀ। ਉਹਨਾਂ ਕੋਲ ਕੋਈ ਵਾਰੰਟ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਹ ਮਹਿਜ਼ ਅੰਦੋਲਨ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਬੁਲੰਦ ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਝੂਠੇ ਕੇਸਾਂ ਵਿਚ ਫਸਾ ਕੇ ਡਰਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਜਿੰਨੀ ਨਿਖੇਧੀ ਹੋ ਸਕੇ ਘੱਟ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਇਹਨਾਂ ਧਮਕੀਆਂ ਤੋਂ ਡਰਨ ਵਾਲੇ ਨਹੀਂ।

ਦਿੱਲੀ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਵਾਤਾਵਰਨ ਕਾਰਕੁਨ ਦਿਸ਼ਾ ਰਵੀ ਨੂੰ ਵੀ ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਪੁੱਛਗਿੱਛ ਕਰਨ ਦੇ ਚੱਕਰ ਵਿਚ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰਕੇ ਹਿਰਾਸਤ ਵਿੱਚ ਰੱਖਿਆ। ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਅਦਲਾਤ ਨੇ ਦਿਸ਼ਾ ਰਵੀ ਨੂੰ ਜ਼ਮਾਨਤ ਦਿੰਦਿਆਂ ਇਸ ਬਾਬਤ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ "ਲੋਕਰਾਜ ਵਿਚ ਲੋਕ ਹੀ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਜ਼ਮੀਰ ਦੇ ਰਾਖੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜੇ ਉਹ ਸਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਨੀਤੀਆਂ ਤੇ ਸਵਾਲ ਉਠਾਉਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਲਾਖਾਂ ਪਿੱਛੇ ਕੈਦ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ।"

ਸੰਯੁਕਤ ਕਿਸਾਨ ਮੋਰਚਾ ਅਤੇ ਦਿੱਲੀ ਸਿੱਖ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੀਆਂ ਕਾਨੂੰਨੀ ਟੀਮਾਂ ਦੇ ਯਤਨਾਂ ਨਾਲ਼ 50 ਬੰਦੇ ਜੇਲਾਂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਆ ਚੁੱਕੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸੈਸ਼ਨ ਅਦਾਲਤ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਪੁਲਸ ਵੱਲੋਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਭੇਜੇ ਨੋਟਿਸਾਂ 'ਤੇ ਰੋਕ ਲਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ, ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਪੁਲਿਸ ਕੋਲ ਪੇਸ਼ ਹੋਣ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਮਜ਼ਦੂਰ ਕਿਸਾਨ ਮਹਾਂਪੰਚਾਇਤਾਂ

ਪਿਛਲੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਥਾਈਂ-ਥਾਈਂ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਕਿਸਾਨਾਂ ਦੇ ਇਸ ਅੰਦੋਲਨ ਦੀ ਹਮਾਇਤ ਵਿੱਚ ਵੱਡੇ ਇਕੱਠ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਇਕੱਠਾਂ ਵਿਚ ਸੰਯੁਕਤ ਕਿਸਾਨ ਮੋਰਚੇ ਦੇ ਆਗੂਆਂ ਅਤੇ ਹਮਾਇਤੀ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ ਨੇ ਅੰਦੋਲਨ ਨੂੰ ਹੋਰ ਤੇਜ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਹਨਾਂ ਮਹਾਂਪੰਚਾਇਤਾਂ ਰਾਹੀਂ ਅੰਦੋਲਨ ਵਿਚ ਨੌਜਵਾਨਾਂ, ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰੀ ਵਰਗ ਨੂੰ ਲਾਮਬੰਦ ਕਰਨ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਅੰਦੋਲਨ ਦੀ ਮੌਜੂਦਾ ਸਥਿਤੀ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇਣ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਚਾਲਾਂ ਨਾਲ਼ ਨਜਿੱਠਣ ਦਾ ਕੰਮ ਜਾਰੀ ਹੈ। ਕਿਸਾਨ ਆਗੂਆਂ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਪੁਲਿਸ ਦੇ ਨੋਟਿਸਾਂ ਅਤੇ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਦਾ ਜਵਾਬ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਕੇ ਦੇਣ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਜਥੇਬੰਦ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਤਾਕਤ ਹੀ ਲੋਕ ਦੋਖੀ ਨੀਤੀਆਂ ਅਤੇ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਦਾ ਤੋੜ ਹੈ।

ਦਾਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਅਲਵਿਦਾ

ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਮੁਲਾਜ਼ਮ ਲਹਿਰ ਦੇ ਜੁਝਾਰੂ ਆਗੂ, ਡੈਮੋਕਰੇਟਿਕ ਟੀਚਰਜ਼ ਯੂਨੀਅਨ ਦੇ ਸੰਸਥਾਪਕ ਅਤੇ ਕਿਰਤੀ ਕਿਸਾਨ ਯੂਨੀਅਨ ਦੇ ਨਿਧੜਕ ਜਰਨੈਲ ਦਾਤਾਰ ਸਿੰਘ 21 ਫ਼ਰਵਰੀ ਨੂੰ ਸਦੀਵੀ ਵਿਛੋੜਾ ਦੇ ਗਏ। ਸਿੱਖਿਆ ਵਿਭਾਗ ਵਿੱਚੋਂ ਸੇਵਾ-ਮੁਕਤ ਹੋਣ ਮਗਰੋਂ ਉਹ ਕਿਸਾਨ ਯੂਨੀਅਨ ਵਿਚ ਸਰਗਰਮ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਵਿਰਸਾ ਵਿਹਾਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਇਕੱਠ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅਚਾਨਕ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਆਖ਼ਰੀ ਸਾਹ ਲਿਆ। ਅਸੀਂ ਕਿਸਾਨ ਮੋਰਚੇ ਦੇ ਸੂਝਵਾਨ ਆਗੂ ਦਾਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸਦੀਵੀ ਵਿਛੋੜੇ ਉੱਪਰ ਡੂੰਘੇ ਦੁੱਖ ਦਾ ਇਜ਼ਹਾਰ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਬੇਸ਼ੁਮਾਰ ਲੋਕਪੱਖੀ ਘਾਲਣਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸਲਾਮ ਕਰਦੇ ਹਾਂ।

ਜਦੋਂ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਪੁਲਿਸ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਫੁੱਲਾਂ ਬਾਰੇ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਲਿਖਣਾ ਔਖਾ ਹੈ - ਬਰਤੋਲਤ ਬਰੈਖਤ

ਸਾਕਾ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਮੋਰਚਿਆਂ ਦੀ ਸਿੱਖ ਵਿਰਾਸਤ

ਸਵਰਾਜਬੀਰ, ਪੰਜਾਬੀ ਟ੍ਰਿਬਿਊਨ ਵਿਚੋਂ

ਕੁਝ ਦਿਨ ਤੇ ਤਿੱਥਾਂ ’ਤੇ ਕਿਸੇ ਭੂਗੋਲਿਕ ਖ਼ਿੱਤੇ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਅਜਿਹੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਵਾਪਰਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿਹੜੀਆਂ ਇਤਿਹਾਸ ’ਤੇ ਅਮਿੱਟ ਪ੍ਰਭਾਵ ਛੱਡਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਅਤੇ ਸ਼ਕਤੀ ਮਿਲਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। 10 ਫੱਗਣ ਅਜਿਹਾ ਹੀ ਦਿਨ ਹੈ ਜਦ ਸੌ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਭਾਈ ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਧਾਰੋਵਾਲੀ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਇਕ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਜਥਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਮਹੰਤ ਨਰਾਇਣ ਦਾਸ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ’ਚੋਂ ਛੁਡਾਉਣ ਪਹੁੰਚਿਆ। ਮਹੰਤ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਇਸ ਜਥੇ ’ਤੇ ਗੋਲੀਆਂ ਚਲਾਈਆਂ, ਛਵੀਆਂ ਅਤੇ ਕਿਰਪਾਨਾਂ ਨਾਲ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ, ਜੰਡ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਸਾੜਿਆ ਪਰ ਇਸ ਜਥੇ ਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਅਕਹਿ ਧੀਰਜ ਅਤੇ ਸਬਰ ਨਾਲ ਜ਼ੁਲਮ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕੀਤਾ। ਸੈਂਕੜੇ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਪਰ ਅਖੀਰ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਸਿੰਘਾਂ ਕੋਲ ਆ ਗਿਆ। ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਵੱਲੋਂ ਦਿਖਾਏ ਗਏ ਅਨੂਠੇ ਸਬਰ ਅਤੇ ਮਹਾਨ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਦੇ ਸੰਗਮ ਸਦਕਾ ਇਹ ਦਿਨ ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਸਾਰੀ ਮਾਨਵਤਾ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਅਜਿਹਾ ਦਿਹਾੜਾ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਮਿਸਾਲ ਮਿਲਣੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੈ।

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੁਧਾਰ ਲਹਿਰ ਦੌਰਾਨ ਲੱਗੇ ਮੋਰਚੇ ਇਹ ਵੀ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਿੱਖ ਆਗੂਆਂ ਨੇ ਮਹੰਤਾਂ ’ਤੇ ਨਿੱਜੀ ਹਮਲਾ ਕਰਕੇ ਮਾਰ-ਮੁਕਾਉਣ ਨਾਲੋਂ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਢੰਗ ਨਾਲ ਮਹੰਤ-ਪਰੰਪਰਾ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਨ ਅਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਨੂੰ ਨੈਤਿਕ ਬਲ ਨਾਲ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੇਠ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਤਰਜੀਹ ਦਿੱਤੀ। ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਝੁਬਾਲੀਆ ਅਨੁਸਾਰ ਧਾਰੋਵਾਲੀ ਦੇ ਜਲਸੇ ਵਿਚ ਭਾਈ ਟਹਿਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸੰਗਤ ਹੁਕਮ ਦੇਵੇ ਤਾਂ “ਮੈਂ ਦਿਨ ਚੜ੍ਹਦੇ ਨੂੰ ਮਹੰਤ ਨਰੈਣ ਦਾਸ ਦਾ ਸਿਰ ਵੱਢ ਲਿਆਉਂਦਾ ਹਾਂ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੌਸਲਾ ਤੇ ਧੀਰਜ ਦੇ ਕੇ ਇਸ ਗੱਲੋਂ ਰੋਕ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।” ਇਹ ਘਟਨਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੁਧਾਰ ਲਹਿਰ ਦੇ ਵਿਚਾਰਧਾਰਕ ਆਧਾਰ ਦੇ ਪਰਪੱਕ ਹੋਣ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਲਹਿਰ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਵੱਡੀਆਂ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸ ’ਤੇ ਦੂਰਗਾਮੀ ਅਸਰ ਪਾਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਸਨ। ਸੋਹਨ ਸਿੰਘ ਜੋਸ਼ ਅਨੁਸਾਰ, “ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਇਕਸਾਰ ਅਹਿੰਸਾ-ਮਈ ਸਤਿਆਗ੍ਰਹਿ ਦਾ ਹਥਿਆਰ ਵਰਤਿਆ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਹਾਕਮਾਂ ਦੀ ਇਹ ਖ਼ਾਹਸ਼ ਪੂਰੀ ਨਾ ਹੋਣ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਸਿੱਖ ਅੱਜ ਨਹੀਂ ਭਲਕੇ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਪਰਸੋਂ ਅਹਿੰਸਾ ਛੱਡ ਦੇਣਗੇ ਅਤੇ ਹਿੰਸਾ ਦਾ ਰਾਹ ਅਪਨਾਣ ਲੱਗ ਪੈਣਗੇ।”

ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਕਿਸਾਨ ਕਈ ਮਹੀਨਿਆਂ ਤੋਂ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਬਣਾਏ ਗਏ ਖੇਤੀ ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਅੰਦੋਲਨ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਦੋਲਨ ਵਿਚ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੁਧਾਰ ਲਹਿਰ ਦੇ ਅਮੀਰ ਵਿਰਸੇ ਦੀ ਝਲਕ ਸਪੱਸ਼ਟ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਰਹਿ ਕੇ ਵਿਰੋਧ ਕਰਨਾ, ਦੁੱਖ ਝੱਲਣੇ ਅਤੇ ਉੱਚੇ ਇਖ਼ਲਾਕੀ ਪੱਧਰ ਕਾਇਮ ਕਰਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੁਧਾਰ ਲਹਿਰ ਦੀਆਂ ਉਹ ਮਹਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਸਨ ਜਿਸ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬ, ਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਸਮੁੱਚੀ ਮਾਨਵਤਾ ਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਮਿਲਦੀ ਰਹੇਗੀ। ਇਹ ਸਮਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮਹਾਨ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ, ਸਿਦਕ ਅਤੇ ਸਬਰ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਰਧਾਂਜਲੀਆਂ ਭੇਟ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਿਖਾਏ ਰਾਹਾਂ ’ਤੇ ਚੱਲਕੇ ਅਨਿਆਂ ਵਿਰੁੱਧ ਲੜਨ ਦਾ ਹੈ।

ਪਗੜੀ ਸੰਭਾਲ ਜੱਟਾ ਲਹਿਰ ਅਤੇ ਨਾਬਰੀ ਰਿਵਾਇਤ

ਸੰਗੀਤ ਤੂਰ, ‘ਦਿ ਵਾਇਰ’ ਤੋਂ ਧੰਨਵਾਦ ਸਹਿਤ

ਪਗੜੀ ਸੰਭਾਲ ਓ ਜੱਟਾ!
ਪਗੜੀ ਸੰਭਾਲ ਓ

ਮੰਨਦੀ ਨਾ ਗੱਲ ਸਾਡੀ, ਇਹ ਭੈੜੀ ਸਰਕਾਰ ਵੋ।
ਅਸੀਂ ਕਿਉਂ ਮੰਨੀਏ ਵੀਰੋ, ਏਸਦੀ ਕਾਰ ਵੋ।
ਹੋਇਕੇ ਕੱਠੇ ਵੀਰੋ, ਮਾਰੋ ਲਲਕਾਰ ਵੋ।
ਤਾੜੀ ਦੋ ਹਥੜ ਵਜਣੀ, ਛੈਣਿਆਂ ਨਾਲ ਵੋ ।

ਪਗੜੀ ਸੰਭਾਲ ਓ ਜੱਟਾ!
ਪਗੜੀ ਸੰਭਾਲ ਓ

ਲਾਲਾ ਬਾਂਕੇ ਦਿਆਲ

‘ਪਗੜੀ ਸੰਭਾਲ ਜੱਟਾ’ ਪੰਜਾਬੀ ਕਿਸਾਨ ਦੇ ਜੁਝਾਰੂ ਸੁਭਾਅ ਦੇ ਨਾਲ਼-ਨਾਲ਼ ਛੋਟੇ ਕਾਸ਼ਤਕਾਰ ਦੀ ਇੱਜ਼ਤ ਨੂੰ ਵੀ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ। 25 ਸਤੰਬਰ ਨੂੰ ਰਾਏਕੋਟ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਦੇ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲੂਆ ਚੌਕ ਵਿਚ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਮੁਜ਼ਾਹਰਾਕਾਰੀ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ। ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਟੈਂਟ ਦਾ ਆਸਰਾ ਇਕੱਠ ਦੇ ਕੁਝ ਹਿੱਸੇ ਨੂੰ ਹੀ ਸੀ, ਜਦਕਿ ਬਾਕੀ ਧੁੱਪੇ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਹਰੀ ਪੱਗ ਬੰਨ੍ਹੀ ਭਾਰਤੀ ਕਿਸਾਨ ਯੂਨੀਅਨ ਡਕੌਂਦਾ ਦੇ ਸੀਨੀਅਰ ਮੀਤ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮਨਜੀਤ ਸਿੰਘ ਧਨੇਰ ਨੇ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨਕਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ। “ਕੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਚਾਚਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਯਾਦ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਪਗੜੀ ਸੰਭਾਲ ਜੱਟਾ ਲਹਿਰ ਦੀ ਵਿਰਾਸਤ ਦਿੱਤੀ?” ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ ਦੇ ਹਰੇ ਝੰਡੇ ਜੋ ਕਿ ਜਵਾਨ ਫ਼ਸਲਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਤਾ ਕਰਦੇ ਨੇ, ਉੱਚੇ ਕਰਕੇ ਹੁੰਗਾਰਾ ਭਰਿਆ।

‘ਪਗੜੀ ਸੰਭਾਲ ਜੱਟਾ, ਪਗੜੀ ਸੰਭਾਲ ਓਏ’ ਗੀਤ ਦਾ ਬਹੁਤ ਲੰਮਾ ਇਤਿਹਾਸ ਹੈ, ਜੋ ਬਗਾਵਤ ਚੋਂ ਜਨਮਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਪਹਿਲੀ ਦਫ਼ਾ ਲਾਇਲਪੁਰ ਵਿਖੇ 1907 ਦੀ ਰੈਲੀ ਵਿੱਚ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ, ਘਸੀਟਾ ਰਾਮ ਅਤੇ ਸੂਫੀ ਅੰਬਾ ਪ੍ਰਸਾਦ ਨੇ ਗਾਇਆ ਸੀ। ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ, ਸ਼ਹੀਦ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪਿਤਾ ਅਤੇ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਚਾਚਾ ਜੀ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ 1906 ਵਿੱਚ ਸੂਫੀ ਅੰਬਾ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਅਤੇ ਘਸੀਟਾ ਰਾਮ ਦੇ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ, ਮਹਿਬੂਬੇ ਵਤਨ ਨਾਮੀ ਰੂਹਪੋਸ਼ ਜਥੇਬੰਦੀ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ ਸੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ 1857 ਦੀ 50 ਵੀਂ ਵਰ੍ਹੇਗੰਢ ਤੇ 1907 ਵਿੱਚ ਇਸਨੂੰ ਮੁੜ ਸੰਗਠਿਤ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਰਾਜ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਬਸਤੀਵਾਦੀ ਐਕਟ ਅਤੇ ਬਾਰੀ ਦੁਆਬ ਐਕਟ ਤੋਂ ਰੋਹ ਚ ਆਏ ਕਿਸਾਨਾਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕੀਤੀ। ਅੰਦੋਲਨ ਨੂੰ ਪਗੜੀ ਸੰਭਾਲ ਜੱਟਾ ਲਹਿਰ ਵਜੋਂ ਜਾਣਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਇਹ ਪਗੜੀ ਹੀ ਸੀ ਜੋ ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਧਰਮ ਅਤੇ ਜਾਤੀ ਦੀਆਂ ਵੰਡੀਆਂ ਤੋਂ ਪਾਰ ਇਕਜੁਟ ਹੋਣ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਬਣੀ। ਪਗੜੀ ਜਾਂ ਪੱਗ ਆਮ ਬੰਦੇ ਦੀ ਇੱਜ਼ਤ ਦਰਸਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਮੱਧਕਾਲੀ ਸਮੇਂ, ਸਿਰਫ਼ ਮੁਗ਼ਲ ਹਕੂਮਤ ਵੱਲੋਂ ਥਾਪੜੇ ਹੋਏ ਵੱਡੇ ਰੁਤਬੇ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਦਸਤਾਰ ਬੰਨ੍ਹਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਸੀ, ਪਰ 17ਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਇਨਕਲਾਬ ਦੇ ਸਮੇਂ, ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਵਿਦਰੋਹ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਕ ਬਣਾਇਆ। ਇਸਦੇ ਰੁਤਬੇ ਨੂੰ ਉਲਟਾਉਂਦਿਆਂ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸ੍ਵੈ-ਮਾਣ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਕਰਨ ਦਾ ਰਾਹ ਸੁਝਾਇਆ। ਪੱਗ ਦੀ ਇੱਕ ਜਗ੍ਹਾ ਹੈ; ਇਹ ਸਿਰ ਨੂੰ ਸ਼ਿੰਗਾਰਦੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ, ਇਹ ਅਜਿਹੀ ਪਛਾਣ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਅਸਲਾ ਨਾਬਰੀ ਅਤੇ ਅਣਖ ਹੈ। ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਪਰਵਾਰ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਗਿਆ; ਉਹਨਾਂ ਆਪਣੇ ਚਾਰ ਪੁੱਤਰ ਵਾਰ ਦਿੱਤੇ; ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਇਸ ਜ਼ੁਲਮ ਅਤੇ ਬੇਇਨਸਾਫ਼ੀ ਨੂੰ ਰੱਬ ਦੀ ਰਜ਼ਾ ਆਖ ਸਵੀਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਨਿਆਂ ਦੀ ਲੜਾਈ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਵਧਾਉਣ ਲਈ ਕਿਹਾ। 1710 ਵਿਚ, ਯਮੁਨਾ ਤੋਂ ਸਤਲੁਜ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਦੇ ਖੇਤਰ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਲੈਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਜ਼ਮੀਨਦਾਰੀ ਸਿਸਟਮ ਨੂੰ ਖ਼ਤਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਹਲਵਾਹਕਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਮੀਨ ਦੇ ਮਾਲਕੀ ਹੱਕ ਦਿੱਤੇ। ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ, ਪੱਗ ਦਾ ਉੱਤਰਨਾ ਸਿਆਸੀ ਬੇਇਨਸਾਫ਼ੀ ਅਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨ ਵੱਲ ਸੰਕੇਤ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਜਮਹੂਰੀ ਕਿਸਾਨ ਸਭਾ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ 31 ਕਿਸਾਨੀ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਇੱਕ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਲੋਗੋ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਗੋਲ ਘੇਰੇ ਦੇ ਅੰਦਰਲੇ ਪਾਸੇ ਪਗੜੀ ਸੰਭਾਲ ਜੱਟਾ ਛਪਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰੈਸ ਸਕੱਤਰ ਪ੍ਰਗਟ ਸਿੰਘ ਜਾਮਾਰਾਏ ਨੇ ਕਿਸਾਨ ਅੰਦੋਲਨ ਦੇ ਇਸ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪ੍ਰਤੀਕ ਦੇ ਸੱਦੇ ਤੇ ਵਧੇਰੇ ਚਾਨਣਾ ਪਾਇਆ। “ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਖੇਤੀ ਬਿੱਲਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਵਾਪਸ ਲਏ ਜਾਣਾ ਹੀ ਨਹੀਂ , ਬਲਕਿ ਪੂਰੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਨਮੂਨਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਭੂਚਾਲ ਜਿਹੀ ਸ਼ਿਫਟ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ, ਪਗੜੀ ਸੰਭਾਲ ਜੱਟਾ ਲਹਿਰ ਦਾ ਵੱਡਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਸੀ - ਅੱਗਰੇਜੀ ਰਾਜ ਨੂੰ ਹਰਾਉਣਾ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਸਮਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਸਿਆਸੀ ਤਬਦੀਲੀ ਲਿਆਉਣਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਸਿਰਫ਼ ਕਿਸਾਨ ਦੀ ਇੱਜ਼ਤ ਹੀ ਦਾਅ ‘ਤੇ ਨਹੀਂ ਲੱਗੀ ਹੋਈ, ਲੋਕਤੰਤਰ ਖੁਦ ਹੀ ਖ਼ਤਰੇ ਵਿੱਚ ਹੈ।”

ਖੇਤੀ ਗੁਆਉਣਾ ਜਾਂ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਖੁੱਸ ਜਾਣਾ ਸਿਰਫ਼ ਰੋਜ਼ੀ-ਰੋਟੀ ਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਬਲਕਿ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਪੰਜਾਬੀ ਪਛਾਣ ਵੀ ਹੈ ਜਿਸਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਖੇਤੀ ਵੱਲ ਮੁੜਕੇ ਅਪਣਾਇਆ ਸੀ। ਕਿਉਂ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸੌ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਦਿਸ਼ਾ-ਨਿਰਦੇਸ਼ ਦੇਣ ਲਈ ਉੱਭਰਿਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਕਿਉਂ ਸਾਨੂੰ ਪਗੜੀ ਸੰਭਾਲ ਜੱਟਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਵਿਰਾਸਤ ਛੱਡ ਕੇ ਗਿਆ? ਅੰਦੋਲਨ ਨਾ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਤਿੰਨ ਖੇਤੀ ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਵੀ ਰੱਬ ਦੀ ਰਜ਼ਾ ਮੰਨ ਬਹਿਣਾ ਘਾਤਕ ਹੋਵੇਗਾ।

PHOTO: JASKARAN SINGH

ਕਿਸਾਨੀ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਦਲਿਤ ਅਤੇ ਭਵਿੱਖ ਦੀਆਂ ਉਮੀਦਾਂ

ਗੁਰਦੀਪ ਸਿੰਘ, ਬਹੁਜਨ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਕੁੰਡਲੀ/ਸਿੰਘੂ ਬਾਰਡਰ

ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਅੰਦੋਲਨ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਵਰਗਾਂ ਦੀ ਸ਼ਮੂਲੀਅਤ ਹੈ ਅਤੇ ਹਰ ਵਰਗ ਆਪਣੇ ਸਾਧਨਾਂ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਦੇ ਨਾਲ਼ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ। ਪਰ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਕਈ ਮੀਡੀਆ ਵਾਲੇ ਕਹਿ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਦਲਿਤ ਇਸ ਮੋਰਚੇ ਵਿੱਚ ਆ ਨਹੀਂ ਰਹੇ। ਅਸੀਂ ਅੰਬੇਦਕਰ ਸਟੂਡੈਂਟਸ ਐਸੋਸੀਏਸ਼ਨ ਵੱਲੋਂ ਕੁੰਡਲੀ ਬਾਰਡਰ ‘ਤੇ 14 ਦਸੰਬਰ ਤੋਂ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਬਣਾਈ ਹੋਈ ਹੈ, ਜਿਸਦਾ ਮੁੱਖ ਮਕਸਦ ਡਾਕਟਰ ਅੰਬੇਦਕਰ ਦੇ ਵਿਚਾਰ - ਪੜ੍ਹੋ, ਜੁੜੋ, ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰੋ- ਦੀ ਲੀਹ ਤੇ ਚਲਦਿਆਂ ਕਿਸਾਨਾਂ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਅੰਬੇਦਕਰਵਾਦੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਹਮਾਇਤ ਕਰਨੀ; ਸਾਂਝੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮਹਾਨ ਯੋਧਿਆਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ‘ਤੇ ਅਧਾਰਿਤ ਪੁਸਤਕਾਂ ਰੱਖਣਾ ਅਤੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਜਾਨ ਭਰਨ ਵਾਲਾ ਸਾਹਿਤ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਾਉਣਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ‘ਤੇ ਪਿਛਲੇ ਦੋ ਮਹੀਨਿਆਂ ਤੋਂ ਹਰ ਵਰਗ ਦੇ ਲੋਕ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਚਰਚਾਵਾਂ ਚਲਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਦਲਿਤਾਂ ਦੀ ਸ਼ਮੂਲੀਅਤ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਇਕ ਪਤਰਕਾਰ ਨੇ ਸਵਾਲ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਇਥੇ ਦਲਿਤ ਕਿਓਂ ਨਹੀਂ ਆ ਰਹੇ? ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਇਕੱਲੀ ਉਸ ਦੀ ਜਾਤ ਪੁੱਛ ਸਕਦੇ ਹੋ ਤਾਂ ਉਸਦਾ ਜਵਾਬ ਸੀ ਕਿ ਨਹੀਂ। ਫੇਰ ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਕੀ ਇਹ ਸਹੀ ਆ ਕਿ ਦਲਿਤ ਆਪਣੀ ਜਾਤ ਦੀਆਂ ਤਖ਼ਤੀਆਂ ਲਗਾ ਕੇ ਆਉਣ ਤਾਂ ਉਸਦਾ ਜਵਾਬ ਸੀ ਨਾਂਹ, ਫੇਰ ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਫੇਰ ਦਲਿਤਾਂ ਦੀ ਸ਼ਮੂਲੀਅਤ ਨੂੰ ਕਿਸ ਤਰਾਂ ਮਾਪਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਤਾਂ ਉਸ ਕੋਲ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਿਆ ਕਿ ਇਹ ਜਵਾਬ ਕਿਸੇ ਕੋਲ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜੋ ਕਹਿ ਰਹੇ ਨੇ ਕਿ ਦਲਿਤਾਂ ਦੀ ਸ਼ਮੂਲੀਅਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਫੇਰ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਖ਼ੁਦ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਾਡੇ ਦੇਸ ‘ਚ ਕਿਸੇ ਵਰਗ ਜਾਤ ਦੀ ਪਛਾਣ ਉਸ ਦੀ ਆਪਣੀ ਜਥੇਬੰਦੀ ਨਾਲ਼ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਤੇ ਇਸ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਦਲਿਤ ਆਪਣੀ ਜਥੇਬੰਦੀ ਦੇ ਬੈਨਰ ਥੱਲੇ ਆਉਣ ਦੀ ਥਾਂ ਕੱਲੇ-ਕੱਲੇ ਜਾਂ ਹੋਰ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ ਦੇ ਬੈਨਰ ਥੱਲੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਕਿਸ ਵਰਗ ਦਾ ਕਿੰਨਾ ਯੋਗਦਾਨ ਹੈ, ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਉਹ ਦੱਸ ਸਕਣਗੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ਼ ਉਸ ਵਰਗ ਦੇ ਲੋਕ ਆਏ ਹਨ, ਤੇ ਸਾਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗੇਗਾ ਕਿ ਇਥੇ ਹਰ ਪਿੰਡ ‘ਚੋਂ ਲੋਕ ਆ ਰਹੇ ਹਨ ਤੇ ਦਲਿਤਾਂ ਦੀ ਵੀ ਓਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ ਮੁਤਾਬਿਕ ਸ਼ਮੂਲੀਅਤ ਹੈ।

ਫਿਰ ਪੱਤਰਕਾਰ ਦਾ ਦੂਜਾ ਸਵਾਲ ਸੀ ਕਿ ਦਲਿਤ ਇਥੇ ਕਿਉਂ ਆਏ ਹਨ? ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਇਕ ਤਾਂ ਇਹ ਫ਼ਸਲਾਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਨਸਲਾਂ ਦੀ ਲੜਾਈ ਹੈ ਅਤੇ ਦਲਿਤਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਭਲੀ-ਭਾਂਤ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਮੋਦੀ ਸਰਕਾਰ ਸੰਵਿਧਾਨ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰ ਕਿ ਮਨੂੰਸਮ੍ਰਿਤੀ ਲਾਗੂ ਕਰਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਵਰਗਾਂ ਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਆਪਣੇ ਕਿਸਾਨ ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਗੁਲਾਮ ਨਹੀਂ ਦੇਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ। ਦਲਿਤਾਂ ਨੇ ਕਈ ਹਜ਼ਾਰ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਇਹ ਗੁਲਾਮੀ ਹੰਢਾਈ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਇਸ ਲੜਾਈ ‘ਚ ਕਿਸਾਨਾਂ ਦੇ ਮੋਢੇ ਨਾਲ ਮੋਢਾ ਲਾ ਕੇ ਖੜ੍ਹੇ ਹਨ।

ਅਗਲਾ ਸਵਾਲ ਸੀ ਕਿ ਦਲਿਤ ਇਸ ਮੋਰਚੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਆਪਣੇ ਕਿਸਾਨ ਭਰਾਵਾਂ ਤੋਂ ਕੀ ਉਮੀਦ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਇਸ ਦਾ ਜਵਾਬ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਮੋਰਚੇ ਤੇ ਇੰਝ ਲੱਗਦੈ ਕਿ ਜਿਵੇਂ ਬੇਗਮਪੁਰਾ ਵਸਿਆ ਹੋਵੇ ਤੇ ਮੋਰਚਾ ਖ਼ਤਮ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦਲਿਤ ਉਮੀਦ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਾਂਝੀਵਾਲਤਾ ਦਾ ਮਾਹੌਲ ਇਸ ਮੋਰਚੇ ‘ਚ ਹੈ, ਇਹ ਮਾਹੌਲ ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ-ਮੁਹੱਲਿਆਂ ਤੱਕ ਲਿਜਾਇਆ ਜਾਵੇ ਤੇ ਇਹ ਵੀ ਉਮੀਦ ਹੈ ਕਿ ਪਿੰਡ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਦਲਿਤਾਂ ਨਾਲ ਜਾਤੀ ਵਿਤਕਰਾ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਕਿਸਾਨ ਨੈਤਿਕ ਤੌਰ ‘ਤੇ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਸਮਝਣ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਭਾਈਚਾਰਕ ਸਾਂਝ ਬਣਾ ਕੇ ਰੱਖਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਪਿੰਡਾਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ਾਮਲਾਟਾਂ ‘ਚੋਂ ਓਹਨਾਂ ਦਾ ਬਣਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਰੁਕਾਵਟ ਤੋਂ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ, ਕੋਈ ਵੀ ਕਥਿਤ ਉੱਚ ਜਾਤੀ ਬੰਦਾ ਓਹਨਾਂ ਦੇ ਬਣਦੇ ਹੱਕ ‘ਚ ਰੁਕਾਵਟ ਬਣਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿਸਾਨ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਉਹਨਾਂ ਖਿਲਾਫ਼ ਐਕਸ਼ਨ ਲਿਆ ਜਾਵੇ, ਤੇ ਸਿੱਖੀ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂਆਂ ਦੇ ਦਿੱਤੇ ਮਾਰਗ ਤੇ ਚੱਲਦੇ ਲੋਕਾਂ ‘ਚ ਭਾਈਚਾਰਕ ਤੇ ਬਿਨਾ ਭੇਦਭਾਵ ਵਾਲਾ ਸਮਾਜ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ।

ਬਰਨਾਲੇ ਦੀ ਮਹਾਂਰੈਲੀ

ਸੰਗੀਤ ਤੂਰ

10 ਵਜੇ ਦੇ ਕਰੀਬ ਬਰਨਾਲਾ ਦਾਣਾ ਮੰਡੀ ਵਿੱਚ ਵਲੰਟੀਅਰਾਂ ਲਈ ਸਪੀਕਰ ਤੇ ਅਨਾਊਂਸਮੈਂਟਾਂ ਚੱਲ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਾਹ ਪਾਣੀ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸੀ, ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਲੋਕੀਂ ਲਗਾਤਾਰ ਲਾਈਨ-ਵਾਰ ਟਰਾਲੀਆਂ ਜੀਪਾਂ ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਆਪੋ-ਆਪਣੀਆਂ ਥਾਵਾਂ ਮੱਲ ਰਹੇ ਸਨ। ਪੁਲਿਸ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਝੁੰਡ ਬਰੋਟਿਆਂ ਹੇਠਾਂ ਖੜ੍ਹੇ, ਧੁੱਪ ਦਾ ਬੱਦਲਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਆਉਣ ਜਾਣ ਦੇਖਦੇ ਰਹੇ।

ਝੰਡਾ ਸਿੰਘ ਜੇਠੂਕੇ ਤੇ ਹਰਿੰਦਰ ਬਿੰਦੂ ਸਵੇਰ ਤੋਂ ਹੀ ਸਟੇਜ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੇਖ ਰਹੇ ਸਨ। ਵਲੰਟੀਅਰਾਂ ਵੱਲੋਂ ਪੰਡਾਲ ਦੇ ਹਰ ਕੋਨੇ ਵਿਚ ਸਾਊਂਡ ਟੈਸਟ ਕੀਤੀ ਗਈ ਅਤੇ ਆਵਾਜ਼ ਖਿੱਲਰਨ ਦੀ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਸਟੇਜ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਾਈ ਗਈ। ਝੰਡਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਟੇਜ ਤੋਂ ਬੋਲਣ ਲੱਗੇ। ਪੰਡਾਲ ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ ਪੁਲੀਸ ਵਾਲੇ ਹੀ ਸਨ। ਸਾਊਂਡ ਦੁਬਾਰਾ ਟੈਸਟ ਕਰਨ ਲਈ ਉਸੇ ਹੀ ਜੋਸ਼ ਨਾਲ ਬੋਲਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਿਨ ਵਿਚ ਬੁਲਾਰਿਆਂ ਨੇ ਬੋਲਣਾ ਸੀ। “ਅਨਾਜ ਨੇ ਸੋਨੇ ਦੇ ਭਾਅ ਵਿਕਣਾ ਭਰਾਵੋ! ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਕੂੜ ਪ੍ਰਚਾਰ ‘ਚ ਹੋਈ ਲੱਗੀ ਆ। ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸਾਨਾਂ ਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਖੋਹ ਕੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਦੇਣੀ ਹੈ।” ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਊਂਡ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਅਪੀਲ ਕੀਤੀ ਕਿ ਦਾਣਾ ਮੰਡੀ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕੋਨੇ ਵਿੱਚ ਆਵਾਜ਼ ਖ਼ਰਾਬ ਨ੍ਹੀਂ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ। ਝੰਡਾ ਸਿੰਘ ਇਹੋ ਤਕਰੀਰ ਫਿਰ ਤੋਂ ਕਰਨਗੇ - ਠੀਕ ਚਾਰ ਘੰਟਿਆਂ ਬਾਅਦ ਜਦੋਂ ਟਰਾਲੀਆਂ, ਬੱਸਾਂ, ਟਰੱਕਾਂ ‘ਚ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਲੋਕ ਲਾਲ, ਪੀਲੇ, ਹਰੇ ਝੰਡੇ ਚੁੱਕੀ ਆਪਣੀ ਆਵਾਜ਼, ਕਿਸਾਨਾਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼, ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼, ਅਵਾਮ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਆਪਣੇ ਨੁਮਾਇੰਦਿਆਂ ਰਾਹੀਂ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਕੋਨੇ-ਕੋਨੇ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਲਈ ਜੁੜ ਬੈਠੇ। ਇੱਕ ਲੱਖ ਤੋਂ ਜਿਆਦਾ ਦੇ ਇਕੱਠ ਨੇ ਇਕ ਟੱਕ ਬੁਲਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਸੁਣਿਆ। ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਤੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਦੇ ਝੰਡੇ ਦਾਣਾ ਮੰਡੀ ਦੀ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਹਵਾ ਵਿੱਚ ਆਜ਼ਾਦ ਲਹਿਲਹਾਉਂਦੇ ਰਹੇ।

ਇਸ ਮਹਾਰੈਲੀ ਦੀ ਖਾਸੀਅਤ ਹੀ ਆਵਾਜ਼ ਦੀ ਇਕਜੁੱਟਤਾ ਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਖਿਲਾਰਿਆਂ ਕੰਨਾਂ ਤੇ ਜ਼ਿਹਨ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਾਉਣਾ ਸੀ। ਪਿਛਲੇ ਕੁਝ ਹਫ਼ਤਿਆਂ ਤੋਂ ਕਦੇ ਟੁੱਟਦੇ ਦੱਸੇ ਜਾਂਦੇ ਸੰਯੁਕਤ ਕਿਸਾਨ ਮੋਰਚੇ ਬਾਰੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਕਦੇ ਆਗੂਆਂ ਨੂੰ ਭਗੌੜੇ ਅਤੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋਣ ਦੀ ਗੱਲ ਕਹੀ ਗਈ। ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਉਗਰਾਹਾਂ ਨੇ 20 ਫ਼ਰਵਰੀ ਨੂੰ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਦੀ ਮਹਾਂ ਪੰਚਾਇਤ ਤੇ ਫਿਰ ਬਰਨਾਲਾ ਦੀ ਮਹਾਰੈਲੀ ਚ ਸਪੱਸ਼ਟ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਹਕੂਮਤ ਵੱਲੋਂ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ‘ਚ ਬੰਦ ਕਿਸਾਨਾਂ ਦੀ ਕਾਨੂੰਨੀ ਪੈਰਵਾਈ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ। ਬਰਨਾਲਾ ਰੈਲੀ ਦਾ ਸੱਦਾ ਬੀ.ਕੇ.ਯੂ. ਉਗਰਾਹਾਂ ਵੱਲੋਂ ਸੀ। ਪਰ ਸੰ.ਕਿ.ਮੋ. ਦੇ ਕੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਸੰਧੂ, ਰੁਲਦੂ ਸਿੰਘ ਮਾਨਸਾ ਅਤੇ ਬਲਵੀਰ ਸਿੰਘ ਰਾਜੇਵਾਲ ਸਮੇਤ ਹੋਰ ਆਗੂਆਂ ਨੇ ਰੈਲੀ ‘ਚ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਅੰਦੋਲਨ ਬਾਰੇ ਪ੍ਰਚਾਰੇ ਜਾ ਰਹੇ ਨਿਘਾਰ ਦਾ ਮੋੜਵਾਂ ਜਵਾਬ ਬੜੀ ਸੁਹਿਰਦਤਾ ਨਾਲ਼ ਦਿੱਤਾ।

ਇਹ ਸੁਹਿਰਦਤਾ ਤੇ ਸੂਝ-ਬੂਝ, ਸਵੇਰ ਦੀ ਖਾਲੀ ਪੰਡਾਲ ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਸਾਊਂਡ ਟੈਸਟ ਵਾਲੀ ਤਕਰੀਰ ਵਿੱਚ ਵੀ ਜ਼ਾਹਿਰ ਸੀ। “ਲੋਕ ਕੰਧ ਨਹੀਂ ਨੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬਹਿਣਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਉਣ ਨਾਲ ਆਵਾਜ਼ ਟਕਰਾਓਣੀ ਬੰਦ ਨ੍ਹੀਂ ਹੋਣੀ। ਮੇਰੀ ਸਾਊਂਡ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਬੇਨਤੀ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦਾ ਹੱਲ ਹੁਣੇ ਕਰੀਏ, ਫੇਰ ਲਈ ਨਾ ਛੱਡੀਏ।” ਸਟੇਜ ਦੇ ਮਗਰ ਪਏ ਤਖਤਪੋਸ਼ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਹੋਇਆ। ਉਹਨੂੰ ਟੈਂਪੂ ਯੂਨੀਅਨ ਦਾ ਤਾਲਾ ਲੱਗਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਤਖ਼ਤਪੋਸ਼ ਹਟਾਉਣ ਲਈ ਅਪੀਲ ਕੀਤੀ। “ਜਦੋਂ ਲੋਕ ਤਖ਼ਤਪੋਸ਼ ਤੇ ਬਹਿ ਗਏ, ਫੇਰ ਨੀ ਉਹ ਉੱਠਦੇ।” ਅਖੀਰ ਤਾਲਾ ਤੋੜਿਆ ਗਿਆ ਤੇ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਵੱਸ ਟੁੱਟੇ ਤਾਲੇ ਦੇ ਪੈਸੇ ਭਰਨ ਦਾ ਯਕੀਨ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਮਹਾਂਰੈਲੀ ‘ਚ ਪਹਿਲੇ ਜੱਥੇ ਪਹੁੰਚਣ ਲੱਗੇ। ਇੱਕ ਵਜੇ ਤੱਕ ਦਾਣੇ ਉਗਾਉਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕ ਦਾਣਾ ਮੰਡੀ ਦੇ ਵਿਹੜੇ ‘ਚ ਜੁੜ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਲੋਕਾਂ ਤੱਕ ਆਪਣੀਆਂ ਮੰਗਾਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਬਿਨਾਂ ਟੁੱਟੇ, ਬਿਨਾਂ ਖਿਲਰੇ ਪਹੁੰਚ ਰਹੀ ਸੀ।

ਬੰਨ ਕੇ ਮੌਤ ਮੋਢਿਆਂ ਉੱਤੇ ਜੋ ਸਪਰੇਹਾਂ ਕਰਦਾ ਏ
ਟੀਸੀ ਉੱਤੇ ਰੋਟੀ ਜਿਸਦੀ ਪਲ ਪਲ ਸੂਲੀ ਚੜ੍ਹਦਾ ਏ
ਪਰ ਭੁੱਖਾਂ ਤੇ ਦੁੱਖਾਂ ਵਿਚ ਮਸ਼ਹੂਰ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਏ
ਨਾਨਕ ਦੇ ਇਸ ਲਾਲੋ ਨੂੰ ਮਜ਼ਦੂਰ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਏ

ਕਿਰਤ ਏਸਦੀ ਸਭ ਕਿਰਤਾਂ ਤੋਂ ਬੜੀ ਸਖਤ ਤੇ ਸੁੱਚੀ ਏ
ਬਾਬੇ ਨਾਨਕ ਦੇ ਪਰਥਾਏ ਜਾਤ ਏਸਦੀ ਉੱਚੀ ਏ
ਕਾਣੀ ਵੰਡ ਨੂੰ ਏਥੋਂ ਦਾ ਦਸਤੂਰ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਏ
ਨਾਨਕ ਦੇ ਇਸ ਲਾਲੋ ਨੂੰ ਮਜ਼ਦੂਰ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਏ

ਕਵੀਸ਼ਰੀ ਜੱਥਾ ਰਸੂਲਪੁਰ ਦੀ ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਨਾਲ਼ ਰੈਲ਼ੀ ਦਾ ਮੁੱਢ ਬੱਝਿਆ।

ਪੁੱਤ, ਸਪੁੱਤ ਅਤੇ ਕਪੁੱਤ

ਰੁਲਦੂ ਸਿੰਘ ਮਾਨਸਾ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਮਹਾਂਪੰਚਾਇਤ ਵਿਚੋਂ

“ਇਹ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਮੋਦੀ ਦੇ ਸਹਾਰੇ ਹੈ ਜਾਂ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਸਹਾਰੇ ਹੈ। ਨਾ ਉੱਥੇ ਕੋਈ ਤੋਮਰ ਨੂੰ ਪੁੱਛੇ, ਨਾ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨੂੰ। ਸਿਰਫ਼ ਦੋ ਹੀ ਬੰਦੇ ਹਨ। ਦੋ ਵਪਾਰੀ ਅਤੇ ਦੋ ਸਿਆਸੀ, ਇਹ ਚਾਰ ਬੰਦੇ ਹਨ। ਵਪਾਰੀ ਸਾਡੀ ਜ਼ਮੀਨ ਲੈਣ ਨੂੰ ਫਿਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਆੜ੍ਹਤੀਆਂ ਦੀ ਆੜ੍ਹਤ ਲੈਣ ਨੂੰ ਫਿਰਦੇ ਹਨ। ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਚਾਰ ਬੰਦੇ ਹੀ ਚਲਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਉਹ ਖ਼ਰੀਦਣ ਨੂੰ ਫਿਰਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਮਾੜਾ ਪੁੱਤ ਜ਼ਮੀਨ ਵੇਚ ਦਿੰਦਾ। ਪੁੱਤ, ਸਪੁੱਤ ਆਪਾਂ ਕਿਉਂ ਕਹਿਣੇ ਹਾਂ? ਇਹ ਤਿੰਨ ਚੀਜ਼ਾਂ ਹਨ: ਪੁੱਤ, ਸਪੁੱਤ ਅਤੇ ਕਪੁੱਤ। ਜਿਹੜਾ ਸਪੁੱਤ ਹੁੰਦਾ, ਉਹ ਵਿਰਸੇ ‘ਚ ਮਿਲੀ ਜ਼ਮੀਨ ਵਧਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਹੜਾ ਪੁੱਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਬਰਾਬਰ ਦੀ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਕਪੁੱਤ ਜੰਮ ਪਵੇ, ਉਹ ਵੇਚ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਮੋਦੀ ਕਪੁੱਤ ਪੁੱਤ ਜੰਮਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਵੇਚਣ ਨੂੰ ਫਿਰਦੇ ਹਨ ਦੋਨੋਂ ਕਪੁੱਤ। ਇਹ ਦੋਨੋਂ ਪੁੱਤ ਨਹੀਂ ਹੈਗੇ, ਇਹ ਕਪੁੱਤ ਹਨ।

Scan this for PDF

We are thankful to Jasleen Lally, Khushveer Singh and Suchetna Singh for editing transcription and translation services.

WWW.TROLLEYTIMES.ONLINE
TWITTER@ TIMESTROLLEY
FACEBOOK@ TROLLEYTIMES
TIMESTROLLEY@GMAIL.COM
INSTAGRAM@ TROLLEY_TIMES_OFFICIAL

EVERYONE IS FREE TO PRINT THIS PDF WITHOUT MAKING ANY CHANGES.

ਬਾਗ੍ਹੀਂ ਬਰਸੀਂ ਖਟਣ ਗਿਆ ਸੀ....!

ਕੰਵਲਜੀਤ ਸਿੰਘ

ਮਿੱਸੇ ਪਰੌਂਠੇ ਬੇਲਦਿਆਂ ਜਗਸੀਰ ਨੇਂ ਬਾਬੇ ਘੋਪ ਨੂੰ 'ਵਾਜ ਮਾਰੀ ਕਿ ਥਾਲ ਚੱਕ ਕੇ ਪਰੌਂਠੇ ਲੈ ਲਵੇ ਗਰਮ ਗਰਮ। ਤਵੀ ਤੇ ਪਾਏ ਪਤਲੇ ਗੋਲ ਪਰੌਂਠੇ ਨੂੰ ਤੇਲ ਲਾਉਂਦਿਆਂ ਮੱਖਣ ਸਿੰਘ ਨੇਂ ਉਸਦੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ਵਿੱਚੇ ਕੱਟਦਿਆਂ ਕਿਹਾ "ਬਾਬਾ, ਮਾੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਖੇਚਲ ਕਰੀਂ ਪਹਿਲਾਂ...ਓਹ ਜਾਖ਼ਲ ਵਾਲਿਆਂ ਕੋਲੋਂ ਲੱਸੀ ਲੈ ਕੇ ਆਈਂ, ਕਹੀਂ ਭੀਖੀ ਆਲਿਆਂ ਨੇ ਮੰਗਾਈ ਆ!" ਇਹ ਸਵੇਰ ਵੇਲੇ ਦਾ ਬੜਾ ਸਾਦਾ ਜਿਹਾ ਵਿਜ਼ੁਅਲ ਟੀਕਰੀ ਬਾਡਰ ਵਾਲੇ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਹੈ। ਹਿੰਦੀ ਬੋਲਦੀ ਇੱਕ ਪੱਤਰਕਾਰ ਨੂੰ ਵੀ ਇਹ ਵਿਜ਼ੁਅਲ ਆਪਣੇ ਕੈਮਰੇ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਰਨ ਯੋਗ ਲੱਗਿਆ ਤਾਂ ਨਾਲੋ ਨਾਲ ਓਹ ਸਵਾਲ ਵੀ ਪੁਛਣ ਲੱਗੀ – 'ਆਪਕੋ ਯੇ ਰਸੋਈ ਕੇ ਕਾਮ ਕਰਨਾ ਅਛਾ ਲਗ ਰਹਾ ਹੈ ਕਿ ਮਜਬੂਰੀ ਹੈ ਬੱਸ ?" " ਮਜਬੂਰੀ ਵਿਚ ਕਰ ਰਹੇ ਹੈਂ" ਮੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਕੋਈ ਲੁਕੋਅ ਨਹੀਂ ਰਖਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਪ੍ਰਗਤੀਵਾਦੀ ਨਜਰ ਆਉਣਾ ਕੋਈ ਮਜਬੂਰੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। "ਲੇਕਿਨ ਯਹ ਅਹਸਾਸ ਤੋ ਹੁਆ ਕਿ ਕਿਤਨਾ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਕਾਮ ਹੈ ਜੋ ਘਰ ਕੀ ਮਹਿਲਏਂ ਕਰਤੀ ਹੈਂ ?" ਪੱਤਰਕਾਰ ਕੁੜੀ ਸਿਰਫ ਪੱਤਰਕਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। "ਹਾਂ ਯਹ ਤੋ ਮਹਸੂਸ ਹੁਆ ਹੈ!" ਦੋਵੇਂ ਮੁੰਡੇ ਸਿਰ ਹਿਲਾਉਂਦਿਆਂ ਸਹਿਮਤ ਹੋਏ। "ਤੋ ਫਿਰ ਆਈਂਦਾ ਸੇ ਘਰ ਮੇਂ ਕਿਆ ਕਰੋਗੇ?" ਬੀਬੀ ਆਪਣੀ ਧੁਨ ਦੀ ਪੱਕੀ ਸੀ। " ਘਰ ਮੇ ਜਾ ਕੇ ਰਸੋਈ ਮੇ ਹਾਥ ਬਟਾ ਦੀਆ ਕਰੇਂਗੇ, ਔਰ ਕਿਆ!" ਇਮਾਨਦਾਰੀ ਅਤੇ ਔਰਤਾਂ ਲਈ ਤਰਸ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚੇਹਰੇ ਅਤੇ ਆਵਾਜ ਦੋਵਾਂ ਵਿਚ ਝਲਕ ਰਹੀ ਸੀ। ਪੱਤਰਕਾਰ ਨੇਂ ਪਲਟਵੇਂ ਸਵਾਲ ਨਾਲ ਘੇਰਿਆ "ਕਿਓਂ ਨਾ ਵਹਾਂ ਜਾ ਕੇ ਭੀ ਆਪ ਹੀ ਕਾਮ ਕਰਨਾ ਹਾਥ ਵੋ ਬਟਾ ਦੀਆ ਕਰੇਂਗੀ?" ਮੈਂ ਉਕਤ ਡਾਇਲਾਗ ਵਿਚੋਂ ਕਿਸੇ ਰੇਨੇਸਾਂ ਦੇ ਮੁਢਲੇ ਇਸ਼ਾਰੇ ਤਲਾਸ਼ ਹੀ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਸਵੇਰੇ ਸਵੇਰੇ ਨਸ਼ੇ ਵਿਚ ਡੱਕੋ-ਡੋਲੇ ਖਾਂਦੇ ਤੀਹ ਕੁ ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਨੌਜਵਾਨ ਨੇ ਮੋਦੀ ਨੂੰ ਭੈਣ ਦੀ ਗਾਹਲ ਕਢਦਿਆਂ ਕਿਹਾ "ਭੈਣਦੇਣੇ ਨੇਂ ਜੱਟ ਰੋਟੀਆਂ ਬੇਲਣ ਲਾਤੇ!..." ਮਰਦਾਂ ਦੇ ਵਿਵਹਾਰ ਵਿਚ ਆਏ ਇਹ 'ਜਨਾਨਾਂ' ਕਾਰਜ ਹਾਲੇ ਸਾਡੇ ਲੋਕ ਮਨਾਂ ਦੇ ਫਰੇਮਵਰਕ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਣ ਨੂੰ ਸਮਾਂ ਲੱਗ ਸਕਦਾ ਹੈ ਉਸਤੋਂ ਵੀ ਵਧੇਰੇ ਸਮਾਂ 'ਕਾਰਜਾਂ' ਦੇ ਮਰਦਊ ਜਾਂ ਜਨਾਨਾਂ ਹੋਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਮਹਿਜ ਕਾਰਜ ਹੋਣ ਵਿਚ ਲੱਗੇਗਾ ਲੇਕਿਨ ਟਿੱਕਰੀ ਅਤੇ ਸਿੰਘੁ ਬਾਡਰ ਤੇ ਇਹ ਬਹਿਸ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਹੈ।

ਜਮੀਨਾਂ ਅਤੇ ਸੰਯੁਕਤ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਨਿੱਕੀਆਂ ਇਕਾਈਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡੇ ਜਾਣ ਨਾਲ ਅਤੇ ਇਸ ਪ੍ਰੀਕਿਰਿਆ ਦੌਰਾਨ ਆਮ ਦਿਨਾਂ ਦੇ ਕਾਰ ਵਿਹਾਰ ਕਰਦਿਆਂ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਸਾਡੀਆਂ ਆਪਸੀ ਖਹਿ ਬਾਜੀਆਂ ਉਭਰਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਸਮੇਂ ਨਾਲ ਬਦਲਦੀ ਆਰਥਿਕ ਸਮਾਜਿਕ ਸਥਿਤੀ ਨੇਂ ਆਂਢ ਗੁਆਂਢ, ਬਿਰਾਦਰੀ ਸ਼ਰੀਕੇ ਨਾਲ ਦਾਲ ਦੀ ਕੌਲੀ ਬਾਟੀ ਵਟਾ ਲੈਣ ਦੇ ਸਿਲਸਿਲੇ ਨੂੰ ਕਾਫੀ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਹੀ ਤੋੜ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਸਿਰਫ ਏਨਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਇਸ ਸਭ ਕੁਝ ਨੇ ਲੋਕ ਮਨਾਂ ਵਿਚ ਸਾਮੂਹਿਕਤਾ ਦੀ ਥਾਵੇਂ ਨਿੱਜ ਵਾਦ ਨੂੰ ਜੇਤੂ ਕਰਾਰ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਸਮਾਜ ਅੰਦਰ ਭਾਰੂ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਇਹ ਮਨਦੀ ਆ ਰਹੀ ਹੈ ਕਿ ਵਿਅਕਤੀ ਨੇਂ ਆਪਣੇ ਹਿਤ ਆਪਣੇ ਦਮ ਤੇ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਸਮਾਜ ਨਾਲ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿਚ ਹੀ ਸਾਧਣੇ ਹਨ। ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਅਤੇ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦਰਮਿਆਨ ਇਸੇ ਪ੍ਰੀਕਿਰਿਆ ਵਿਚੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਈਰਖਾ ਅਤੇ ਸ਼ੱਕ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸਥਾਈਪੁਣਾ ਬਖਸ਼ਦੇ ਹਨ। ਲੇਕਿਨ ਟੀਕਰੀ ਬਾਡਰ ਤੇ ਜਦੋਂ ਭੀਖੀ ਵਾਲੇ ਜਾਖਲ ਵਾਲਿਆਂ ਤੋਂ ਲੱਸੀ ਮੰਗਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਜਾਖਲ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇਂ ਸਿਰਫ ਏਨਾ ਵੇਖਣਾ ਹੈ ਕਿ ਕੀ ਲੱਸੀ ਹੈਗੀ ਐ? ਕੋਈ ਪੁਰਾਣੀ ਰੰਜਿਸ਼ ਇਸ ਨਵੀਂ ਉਠਦੀ ਸਾਂਝ ਦੇ ਰਾਹ ਦਾ ਰੋੜਾ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਸੰਘਰਸ਼ ਦੇ ਸਾਂਝੇ ਨਿਸ਼ਾਨੇ ਵੱਲ ਵਧਦਿਆਂ ਸਾਂਝੇ ਮੁਫਾਦ ਨੂੰ ਹਾਸਲ ਕਰਦਿਆਂ ਖਲਕਤ ਜਰੂਰ ਪੁਰਾਣੇ ਕਢੇ ਨਤੀਜਿਆਂ ਦੇ ਸ਼ੱਕੀ ਹੋਣ ਬਾਰੇ ਸੋਚ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਸਾਂਝੀਵਾਲਤਾ ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਦਰਸਾਉਣ ਲਈ ਅਧਾਰ ਵੀ ਤਿਆਰ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸਿਆਸਤ ਦਾ ਸਿੱਕੇਬੰਦ ਅਧਾਰ ਪਾਣੀਆਂ ਦਾ ਮਾਮਲਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। 'ਪਾਣੀ ਦੀ ਬੂੰਦ ਵੀ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਜਾਣ ਦੇਵਾਂਗੇ' ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਦਮਗਜ਼ਾ ਸੀ। ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਏਨਾ ਵੀ ਕਹਿ ਦਿੰਦਾ ਕਿ ਖੇਤੀ ਦਾ ਸਰੂਪ ਬਦਲ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਅੱਜ ਹੋਰ ਮੁੱਦੇ ਪਾਣੀਆਂ ਦੀ ਵੰਡ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਵਧੇਰੇ ਵੱਡੀ ਤਵੱਜੋ ਮੰਗਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਸਤੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਰੋਧੀ ਹੋਣ ਦਾ ਲੇਬਲ ਲਗਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ। ਇਸ ਵਿਚੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਸ਼ਰੀਕੇਬਾਜ਼ੀ ਕਾਰਨ ਹਰਿਆਣੇ ਅਤੇ ਯੂਪੀ ਵਾਲਿਆਂ ਲਈ ਕਈ ਅਪਮਾਨਜਨਕ ਸ਼ਬਦ ਆਮ ਹੀ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਹੁੱਕਾ ਅਤੇ ਬੀੜੀ ਪੀਣ ਦੀਆਂ ਸਾਧਾਰਣ ਆਦਤਾਂ ਨੂੰ ਬੇਹਦ ਹਿਕਾਰਤ ਨਾਲ ਵੇਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਲੇਕਿਨ ਇਸ ਘੋਲ ਨੇ ਸੂਬਿਆਂ ਅਤੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਵਾਦਾਂ ਵਿਵਾਦਾਂ ਨੂੰ ਪੇਤਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਪ੍ਰਾਥਮਿਕਤਾਵਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਵਿਚ ਮਿਲੀ ਸਥਾਈ ਸੀਟ ਦੀ ਬਜਾਏ ਹਰ ਮੁੱਦੇ ਵਾਂਗ ਬਣਦਾ ਸਥਾਨ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਹੁਣ 'ਮਜਦੂਰ ਕਿਸਾਨ ਏਕਤਾ' ਅਤੇ 'ਹਰਿਆਣਾ ਪੰਜਾਬ ਏਕਤਾ' ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਸਰਭਪ੍ਰਮਾਣਿਤ ਨਾਅਰੇ ਬਣ ਗਏ ਹਨ। ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਤੋਂ ਪਈਆਂ ਸਿਆਸੀ ਵੰਡੀਆਂ ਜਰਜਰ ਹੋ ਚੁੱਕੀਆਂ ਹਨ। ਐਸਾ ਨਹੀਂ ਕਿ ਪਾਣੀ ਦੀ ਵੰਡ ਹੁਣ ਮੁੱਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਰਹੇਗਾ ਲੇਕਿਨ ਇਹ ਆਪਣੀ ਸਹੀ ਆਰਥਿਕ ਮਹਤਤਾ ਮੁਤਾਬਿਕ ਤਵੱਜੋ ਹਾਸਿਲ ਕਰੇਗਾ। ਦੋਵਾਂ ਸੂਬਿਆਂ ਦੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਦੇ ਸਾਂਝੇ ਹਿਤਾਂ ਦੇ ਦਾਇਰੇ ਵਿਚ ਹੱਲ ਭਾਲੇਗਾ। ਕਿਸੇ ਸੌੜੀ ਸਿਆਸਤ ਤਹਿਤ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਰੋਟੀਆਂ ਸੇਕਣ ਲਈ ਲੁੜੀਂਦੇ ਡੈਡਲਾਕ ਦੀ ਬਜਾਏ ਹੱਲ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਦੀ ਹਰਿਆਣੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਸਾਂਝੀ ਸਮੱਸਿਆ ਵਜੋਂ ਵੇਖਿਆ ਘੋਖਿਆ ਅਤੇ ਹੱਲ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ।

ਯੂਨੀਅਨ ਆਧੁਨਿਕਤਾ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਨਿਆਮਤਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇੱਕ ਸੀ। ਭਾਰਤ ਅੰਦਰ ਮਜਦੂਰਾਂ ਨੇਂ ਤਾਂ ਪਿਛਲੀ ਸਦੀ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਵਿਚ ਹੀ ਇਸ ਨਾਲ ਤਜੁਰਬੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਸਨ ਲੇਕਿਨ ਕਿਸਾਨੀਂ ਵਿਚ ਯੂਨੀਅਨ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਬਾਰ ਬਾਰ ਹਾਸ਼ੀਏ ਤੇ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਅਤੇ ਮਾਲਕ ਕਿਸਾਨੀ ਰਾਜ ਕਰਦੀਆਂ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੀ ਧੜੇਬੰਦੀ ਦੇ ਗੇੜ ਵਿਚ ਹੀ ਫਸੀ ਰਹੀ। ਮੌਜੂਦਾ ਘੋਲ ਧੜੇਬੰਦੀ ਨੂੰ ਤੋੜ ਕੇ ਇੱਕਜੁੱਟ ਹੋਣ ਦੇ ਮੁਹਾਵਰੇ ਵਿਚ ਲੜਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸਨੇ ਕਿਸਾਨੀਂ ਨੂੰ ਯੂਨੀਅਨ ਦੇ ਮੁਹਾਵਰੇ ਵਿਚ ਸੋਚਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਕਈ ਯੂਨੀਅਨ ਲੀਡਰ ਆਪਣੇ ਕੈਡਰ ਦੇ ਨਾ ਰਹਿ ਕੇ ਸਮੂਹ ਕਿਸਾਨੀ ਦੇ ਹਿਤਾਂ ਦੀ ਨੁਮਾਇੰਦਗੀ ਕਰਦੇ ਨਜਰ ਆ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਕਿਸਾਨੀ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਓਂ ਹੀ ਸਵੀਕਾਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਨਿੱਜ ਵਾਦ ਦੀ ਧੜੇਬੰਦਕ ਦੌੜ ਵਿਚ ਦੌੜ ਰਹੇ ਕਾਫੀ ਵੱਡੇ ਹਿੱਸੇ ਨੂੰ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਲੋਕਾਈ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ ਰੱਖਣ ਦੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਢੰਗਾਂ ਤਰੀਕਿਆਂ ਵਿਚ ਮੁਹਾਰਤ ਹਾਸਲ ਕੀਤੀ ਸੀ ਓਹ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਆ ਰਹੇ। ਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਤਕੜਿਆਂ ਨੂੰ ਵੰਗਾਰ ਕੇ ਹਾਰਦੇ ਆ ਰਹੇ ਯੂਨੀਅਨਾਂ ਦੇ ਕੇਡਰ ਕਾਰਗਰ ਸਾਬਿਤ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ। ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਨੌਜਵਾਨੀ ਜਿਸ ਨੇ ਲੰਬੇ ਸਮੇ ਤੋਂ ਨਾ ਕੋਈ ਵੱਡਾ ਸੰਘਰਸ਼ ਹੀ ਦੇਖਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕਿਸੇ ਜਥੇਬੰਦੀ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦਾ ਤਜੁਰਬਾ ਹਾਸਿਲ ਕਰਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲਿਆ ਸੀ, ਓਹ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰੀ ਯੂਨੀਅਨ ਸਰਗਰਮੀ ਦੇ ਰੂਬਰੂ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। 'ਧਰਨਾ' ਅਤੇ 'ਝੰਡਾ' ਮਖੌਲ ਦੇ ਪਾਤਰ ਸਨ ਲੇਕਿਨ ਅੱਜ ਝੰਡੇ ਨਾਲ ਸੈਲਫੀ ਲੈਣੀ ਅਤੇ ਧਰਨਾ 'ਜੰਗ' ਜਿੰਨੀ ਫੈਸ਼ਨੇਬਲ ਗੱਲ ਲੱਗਣ ਲੱਗਾ ਹੈ। ਕਿਸਾਨ ਜਥੇਬੰਦੀ ਦਾ ਬਿੱਲਾ ਮੈਡਲ ਲੱਗਣ ਲੱਗਾ ਹੈ। ਫੈਸਲੇ ਲੈਣ ਦੀ ਸਮੂਹਿਕ ਪ੍ਰੀਕਿਰਿਆ – ਮੀਟਿੰਗ, ਜਿਸਨੂੰ ਕਾਫੀ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਤਿਰਸਕਾਰ ਦੀ ਪਾਤਰ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਕਿਵੇਂ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ ਨੂੰ ਸਾਂਝੇ ਫੈਸਲੇ ਲੈ ਕੇ ਇੱਕਠਿਆਂ ਰੱਖਣ ਵਿਚ ਸਹਾਈ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ਇਹ ਸ਼ਾਇਦ ਏਡੇ ਵੱਡੇ ਪੈਮਾਨੇ ਤੇ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰੀ ਵੇਖਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਦੋ ਨੁਕਤੇ ਇਸ 'ਸਭ ਅਛਾ ਹੈ' ਵਾਲੇ ਬਿਰਤਾਂਤ ਦੇ ਨਾਲ ਜੋੜਨੇ ਜਰੂਰੀ ਹਨ। ਉਪਰੋਕਤ ਸਭ ਸੰਭਾਵਨਾ ਮਈ ਹੈ, ਅੱਟਲ ਨਹੀਂ. ਇਸਤੋਂ ਠੀਕ ਉਲਟ ਵਰਤਾਰੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਖਤਰਨਾਕ ਫਣ ਫੈਲਾ ਕੇ ਬੈਠੇ ਹਨ। ਜੇ ਮੋਰਚਿਆਂ ਨੂੰ ਦੇਖੀਏ ਤਾਂ ਅੰਦੋਲਨ ਹਾਲੇ ਵੀ ਜੱਟਭਾਰੂ ਹੀ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਜਮਹੂਰੀ ਸਮਾਜਿਕ ਪਾਠ ਨਾਲੋ ਨਾਲ ਨਾ ਪੜ੍ਹਿਆ ਅਤੇ ਪੁਰਾਣੇ ਪ੍ਰਚਲਤ ਹੈਂਕੜ ਬਾਜ ਰਾਵਾਂਯੀਏ ਦੀ ਜਮਹੂਰੀ ਆਲੋਚਨਾ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਛਡਣ ਦੀ ਜਰੂਰਤ ਤੇ ਲੋੜੀਂਦਾ ਜੋਰ ਨਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਘੋਲ ਵਿਚ ਉਤਰੀ ਕਿਸਾਨੀ ਆਪਣੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਤੋਂ ਅਲਹਿਦਗੀ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੁੰਦੀ ਚਲੀ ਜਾਵੇਗੀ ਜਿਸਦਾ ਫਾਇਦਾ ਦੁਸ਼ਮਣ ਉਠਾਏਗਾ।

ਔਰਤ ਮਰਦ ਦੀ ਬਰਾਬਰੀ ਦੇ ਕੁਝ ਆਯਾਮ, ਸਾਂਝੀਵਾਲਤਾ ਵੱਲ ਨੂੰ ਸੇਧਤ ਆਦਤਾਂ, ਹਰਿਆਣਾ ਪੰਜਾਬ ਏਕਤਾ, ਯੂਨੀਅਨਾਂ ਦੇ ਕਾਰਜਸ਼ੈਲੀ ਅਤੇ ਫੈਸਲੇ ਲੈਣ ਦੇ ਜਮਹੂਰੀ ਢੰਗ ਤਰੀਕੇ, ਸਭ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਬੌਧਿਕ ਹਨ ਲੇਕਿਨ ਜਿੰਨੀ ਵੱਡੀ ਲੋਕਾਈ ਵਿਚ ਇਹ ਵਿਆਪਤ ਹਨ ਉਸ ਤੋਂ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਇੱਕ ਤਬਦੀਲੀਕਾਰੀ ਤਾਕਤ ਵਿਚ ਵਟ ਜਾਣ ਦੀਆਂ ਪੁਖਤਾ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨਜਰ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਰਾਜਸਥਾਨ ਦੀ ਉਹ ਫੇਰੀ

ਸੁਰਮੀਤ ਮਾਵੀ

ਇੰਟਰਨੈਟ ਕਾਹਦਾ ਬੰਦ ਹੋਇਆ, ਮੇਰੇ ਵਰਗੇ ਕਈਆਂ ਲਈ ਦੁਨੀਆ ਖੜ੍ਹ ਗਈ ਤੇ ਮਨ ਮੱਛੀ ਵਾਂਗ ਤੜਫਦਾ ਸੀ । ਫ਼ੇਰ ਇੱਕ ਦਿਨ ਗੰਗਾਨਗਰ ਰਾਜਸਥਾਨ ਵਾਲਾ ਅਨੁਰਾਗ ਲਾਈਬ੍ਰੇਰੀ ਆਇਆ ਤੇ ਕਹਿੰਦਾ, "ਬਾਈ ਪਿੰਡ ਜਾਨਾਂ, ਓਥੇ ਜਾਕੇ ਪਿੰਡੋਂ ਪਿੰਡ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਜਗਾਵਾਂਗੇ ।" ਮੈਨੂੰ ਖਿਆਲ ਆਇਆ ਕਿ ਮੇਰੇ ਵੀ ਰਾਜਸਥਾਨ ਚ ਥਾਓਂ ਥਾਈਂ ਬੜੇ ਸੱਜਣ ਬੇਲੀ ਨੇ ਜੋ ਸਿਆਸੀ । ਸਮਾਜੀ ਘੋਲਾਂ ਚ ਹਮੇਸ਼ਾ ਸਰਗਰਮ ਰਹਿੰਦੇ ਨੇ। ਮੈਂ ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਫੋਨ ਕੀਤੇ ਤੇ ਪੁੱਛਿਆ, "ਜੇ ਮੈਂ ਆਵਾਂ ਤਾਂ ਪਿੰਡੋਂ ਪਿੰਡ ਬੰਦੇ ਕੱਠੇ ਕਰਵਾ ਦਿਓਗੇ?" ਆਂਹਦੇ, "ਬਾਈ ਗੱਲ ਈ ਬਣ ਜੂ, ਲੋੜ ਵੀ ਹੈ। ਸੱਚ ਦੱਸਾਂ ਮੈਂ ਹੁੱਬ ਕੇ ਹਾਂ ਕੀਤੀ ਕਿਉਂਕਿ ਰਾਜਸਥਾਨ ਮੈਨੂੰ ਪਸੰਦ ਬੜਾ ਐ ਤੇ ਓਥੋਂ ਦੇ ਸੰਘਰਸ਼ਾਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਚ ਮੇਰੀ ਵਾਹਵਾ ਦਿਲਚਸਪੀ ਵੀ ਹੈ। ਮੇਰਾ ਉਹੀ ਘੁਮੰਤਰੂ ਪਿੱਠੂ ਬੈਗ, ਇੱਕ ਕਿਤਾਬ, ਦੋ ਕੱਪੜੇ ਤੇ ਤੌਲੀਆ ਬੁਰਸ਼ ਲੈਕੇ ਮੈਂ ਬਹਿ ਗਿਆ ਅਨੁਰਾਗ ਦੀ ਗੱਡੀ।

ਲਾਲਪੁਰਾ ਅੱਡੇ ਤੇ ਮੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਮੈਨੂ ਲਾਹਿਆ ਤੇ ਮੈਂ ਬੱਸ ਬਹਿਕੇ ਗੰਗਾਨਗਰ ਆ ਗਿਆ ਅਤੁਲ ਬਿਸ਼ਨੋਈ ਕੋਲ। 490 ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦਾ ਸਫ਼ਰ ਕਰਕੇ ਗਏ ਨੂੰ ਢਾਬੇ ਤੇ ਰੋਟੀ ਖਵਾਈ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ, "ਪਹਿਲਾਂ ਕਚਹਿਰੀ ਚੱਲਦੇ ਆਂ, ਵਕੀਲਾਂ ਤੋਂ ਟਾਈਮ ਲਿਆ ਹੋਇਆ ਐ। ਪਰ ਵਕੀਲਾਂ ਕੋਲ ਜਾਕੇ ਥਕਾਵਟ ਕਿਤੇ ਦੀ ਕਿਤੇ ਗਈ। ਫ਼ੇਰ ਗੰਗਾਨਗਰ ਦੇ ਬਜ਼ਾਰ ਚ ਘੁੰਮਦੇ ਆਕੇ ਨਵਜੋਤ ਸੇਖੋਂ ਹੋਰਾਂ ਦੇ ਚੁਬਾਰੇ ਚੰਗੀ ਨੀਂਦ ਕੱਢੀ।ਨਵਜੋਤ ਬੀ ਐਸ ਸੀ ਐਗਰੀਕਲਚਰ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲੇ ਲਈ ਐਂਟਰੈਂਸ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਅਗਲੀ ਸਵੇਰ ਆਪਣੇ ਸੈਂਟਰ ਲੈ ਗਿਆ, ਓਥੇ ਨੌਜਵਾਨ ਮੁੰਡੇ ਕੁੜੀਆਂ ਨਾਲ ਕਿਸਾਨ ਅੰਦੋਲਨ ਦੀਆਂ ਮੰਗਾਂ ਬਾਰੇ ਸੈਸ਼ਨ ਲਿਆ। ਐਨੇ ਨੂੰ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਜਾਣ ਦਾ ਟਾਈਮ ਹੋ ਗਿਆ। ਫ਼ੇਰ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਵਾਲੇ ਮੁੰਡੇ ਮੰਡੀ ਲਈ ਗਏ ਜਿੱਥੇ ਬਾਈ ਗੁਰਲਾਲ ਹੋਰਾਂ ਦੀ ਆਤ ਤੇ ਮਜ਼ਦੂਰ ਆਗੂਆਂ ਨਾਲ ਚਾਹ ਉਤੇ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ। ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਪਿੰਡੋਂ ਪਿੰਡੀ ਸਭਾਵਾਂ ਦਾ ਦੌਰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ। ਦਿਨ ਚੜ੍ਹਦੇ ਦਾ ਲੱਗਦਾ ਸੀ, ਲਹਿੰਦੇ ਦਾ ਪਤਾ ਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲੱਗਦਾ। ਰਾਜਸਥਾਨ ਵਾਲੇ ਬਾਈਆਂ ਦੀ ਜਗਾਈ ਅਲਖ ਦਾ ਨਜ਼ਾਰਾ ਗੰਗਾਨਗਰ ਦੇ ਹਨੂੰਮਾਨਗੜ੍ਹ ਰੋਡ ਬਾਈਪਾਸ ਤੇ ਦੇਖਿਆ। ਉਸ ਦਿਨ ਮੇਰੇ ਪੁੱਤ ਮਿਹਰਬਾਨ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਫਤਹਿਗੜ੍ਹ ਚੂੜੀਆਂ ਰੋਡ ਤੇ ਆਪਣੀ ਕਿਸਾਨੀ ਝੰਡਾ ਚੁੱਕਕੇ ਖੜ੍ਹੇ ਦੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਫੋਟੋਆਂ ਮੈਨੂੰ ਭੇਜੀਆਂ। ਮੈਨੂੰ ਐਦਾਂ ਲੱਗਿਆ ਜਿਵੇਂ ਮੈਂ ਜਿਉਂਦੇ ਜੀ ਹੀ ਫ਼ੇਰ ਜੰਮ ਪਿਆ ਹੋਵਾਂ ਤੇ ਹੁਣ ਮੈਂ ਇੱਕ ਨਹੀਂ ਦੋ ਆਂ। ਰਾਜਸਥਾਨ ਵਾਲੇ ਬਾਈਆਂ ਦੇ ਕਮਾਲ ਦੇ ਕੰਮ ਦਾ ਨਸ਼ਿਆਇਆ ਮੈਂ ਰਾਉਤਸਰ, ਭਾਦਰਾ, ਪਰਲੀਕਾ ਵਰਗੇ ਪੰਜਾਬੀ ਜਿਮੀਦਰ ਪੱਟੀ ਤੋਂ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਨਿਕਲ ਗਿਆ ਤੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਾਲਿਆਂ ਨਾਲ ਭੈਰ ਬਨ੍ਹਕੇ ਬਹਿਕੇ ਸਭਾ ਕਰਨ ਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਪਰੰਪਰਾਗਤ ਢੰਗ ਨਾਲ ਬਿਲਾਂ ਤੇ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ। ਮੇਰੀ ਬੋਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਰਾਜਸਥਾਨੀ ਪਰ ਲੱਗਿਆ ਨਹੀਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਵੱਖ ਵੱਖ ਬੋਲੀ ਬੋਲਦੇ ਆਂ। ਜਿਵੇਂ ਉੱਡਦੇ ਮਨ ਨਾਲ ਗਿਆ ਸੀ, ਉਵੇਂ ਹੀ ਉੱਡਦਾ ਚੜੂਨੀ ਸਾਹਬ ਦੀ ਹਨੂੰਮਾਨਗੜ੍ਹ ਮਹਾਂਪੰਚਾਇਤ ਤੇ ਨਾਅਰਿਆਂ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਤੇ ਮੰਡੀ ਦੇ ਸ਼ੈਡ ਦੀ ਕੰਬਣੀ ਤੇ ਅਸਮਾਨ ਹਿੱਲਦਾ ਦੇਖਿਆ। ਰਾਤ ਗੰਗਾਨਗਰ ਗੁਰਲਾਲ ਬੁੱਟਰ ਹੋਰਾਂ ਦੇ ਛੜਾ-ਮਹਿਲ ਚ ਸਾਉਣ ਗਏ ਪੁੱਛਿਆ, "ਦਿੱਲੀ ਵਾਲੀ ਗੱਡੀ ਚ ਸੀਟ ਮਿਲ ਜੂ?" ਗੁਰਲਾਲ ਆਂਹਦਾ, "ਐਥੋਂ ਤਾਂ ਤੀਹ ਕੁ ਸਵਾਰੀਆਂ ਚੜ੍ਹਨਗੀਆਂ, ਬਠਿੰਡੇ ਤੱਕ ਜਾਂਦੀ ਪੂਰੀ ਭਰ ਜੂ।" ਪਰ ਅਗਲੀ ਸਵੇਰ ਅੱਧੀ ਗੱਡੀ ਗੰਗਾਨਗਰੋਂ ਈ ਭਰਕੇ ਚੱਲੀ ਤੇ ਕੱਲ੍ਹ ਵਾਲੇ ਚੜੂਨੀ ਸਾਹਬ ਦੇ ਕੱਲ੍ਹ ਲਵਾਏ ਨਾਅਰੇ ਫ਼ੇਰ ਕੰਨਾਂ ਚ ਗੂੰਜਣ ਲੱਗੇ।

ਰਾਜਸਥਾਨ ਦੀ ਉਹ ਫੇਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਭਰ ਨਹੀਂ ਭੁੱਲਣੀ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਗੱਡੀ ਚ ਮਿਲੇ ਇੱਕ ਨੌਜਵਾਨ ਦੀ ਮੈਨੂੰ ਕਹਿ ਇੱਕ ਗੱਲ ਭੁੱਲਣੀ ਐ। ਆਂਹਦਾ, "ਬਾਈ ਆਹ ਜਿਹੜੇ ਸਾਨੂੰ ਅੱਤਵਾਦੀ ਆਖਦੇ ਐ, ਇਹ ਦੱਸ ਦੇਣ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਕਿਹੜਾ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਫੌਜ ਚ ਗਿਆ ਐ ਤੇ ਮੈਂ ਦੱਸ ਦਿੱਨਾਂ ਕਿ ਮੇਰੇ ਆਵਦੇ ਭਰਾ ਸਣੇ ਮੇਰੇ ਪਿੰਡਾਂ ਪੱਚੀ ਮੁੰਡੇ ਫ਼ੌਜ ਚ ਨੇ। ਕਹਿਣ ਤਾਂ ਸਣੇ ਕੱਲੇ ਕੱਲੇ ਦੇ ਅਧਾਰ ਕਾਰਡ ਸਾਰਿਆਂ ਦੀ ਲਿਸਟ ਦੇ ਦਿਆਂ। ਗੱਡੀ ਬਹਾਦਰਗੜ੍ਹ ਸਟੇਸ਼ਨ ਉਤੇ ਰੁਕੀ ਤਾਂ ਕਿਸਾਨਾਂ ਦਾ ਸਮੁੰਦਰ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਿਆ। ਜਿਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰ 'ਮੁੱਠੀ ਭਰ ਕਿਸਾਨ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਜੀ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸਟੇਸ਼ਨ ਦੇ ਬੋਰਡ ਦੇ ਨਾਲ ਇੱਕ ਫੋਟੋ ਖਿੱਚਾਂ ਤੇ ਸਭ ਨੂੰ ਪੁੱਛੇ ਕਿ ਇਹਦਾ ਨਾਮ 'ਕਿਸਾਨ ਸਟੇਸ਼ਨ ਬਹਾਦਰਗੜ੍ਹ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ?

ਯੂਨੀਅਨਾਂ ਅਤੇ ਪੰਥਕ—ਕਿਸਾਨ ਅੰਦੋਲਨ ਦੇ ਦੋ ਬਿਰਤਾਂਤ

ਹਰਜੇਸ਼ਵਰ ਪਾਲ ਸਿੰਘ, ਪੰਜਾਬੀ ਅਨੁਵਾਦ: ਪ੍ਰੋ ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ "ਚੂਹੜਚੱਕ"

ਦੋ ਵੱਖਰੀਆਂ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾਵਾਂ, ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਆਪਸੀ ਵਿਰੋਧਤਾਈਆਂ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਕਿਸਾਨ ਅੰਦੋਲਨ ਨੂੰ ਲਗਾਤਾਰ ਤਾਕਤ ਅਤੇ ਊਰਜਾ ਦਿੱਤੀ, ਆਖਿਰ 26 ਜਨਵਰੀ ਨੂੰ ਸਿੱਧੇ ਟਕਰਾਅ ਵਿਚ ਆ ਗਈਆਂ। ਇਕ ਪਾਸੇ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਤੋਂ ਕਿਸਾਨੀ ਹੱਕਾਂ ਲਈ ਸਮਰਪਿਤ ਕਾਡਰ ਅਤੇ ਪੁਰਾਣੀ ਤਜ਼ਰਬੇਕਾਰ ਲੀਡਰਸ਼ਿਪ ਨਾਲ਼ ਲੈਸ ਜ਼ਮੀਨੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਸੰਗਠਿਤ ਕਰਦੀਆਂ, ਧੜੇਬੰਦੀ ਦੀਆਂ ਸ਼ਿਕਾਰ, ਵਿਚਾਰਧਾਰਕ ਵਖਰੇਵਿਆਂ ਵਾਲ਼ੀਆਂ ਕਿਸਾਨ ਯੂਨੀਅਨਾਂ ਸਨ ਜੋ ਖੇਤੀ ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਸੰਘਰਸ਼ ਦੀਆਂ ਮੋਢੀ ਸਨ। ਸਿਆਸੀ ਕਾਰਕੁਨਾਂ, ਅਰਥਸ਼ਾਸਤਰੀਆਂ ਅਤੇ ਬੁੱਧੀਜੀਵੀਆਂ ਨੇ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਮਰਥਨ ਦਿੱਤਾ।

ਯੂਨੀਅਨਾਂ ਨੇ ਖੇਤੀ ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਆਰਥਿਕ ਨੁਕਤਾਨਜ਼ਰ ਤੋਂ, ਨਵ ਉਦਾਰਵਾਦੀ ਸਰਕਾਰ ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਸਹਿਯੋਗੀ ਕਾਰਪੋਰੇਟ ਧਿਰਾਂ ਦੇ ਇੱਕ ਸਾਂਝੇ ਹਮਲੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵੇਖਿਆ। ਆਪਣੇ ਪਰਖੇ ਦਾਅ-ਪੇਚ: ਭਾਸ਼ਣ, ਅਖਬਾਰੀ ਲੇਖ, ਧਰਨੇ, ਰੇਲ ਰੋਕੋ, ਰੋਸ ਮਾਰਚ ਵਰਤਦਿਆਂ ਜ਼ਮੀਨੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਜਾਗਰੂਕਤਾ ਫੈਲਾਉਂਦਿਆਂ ਅਤੇ ਲਾਮਬੰਦੀ ਕਰਦਿਆਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਜੂਨ ਅਤੇ ਸਤੰਬਰ 2020 ਦਰਮਿਆਨ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਖੇਤੀ ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਵੱਡੀ ਲੋਕ ਲਹਿਰ ਖੜ੍ਹੀ ਕਰ ਲਈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰਾਉਣ ਦੇ ਅੰਤਮ ਟੀਚੇ ਨਾਲ਼ ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਸ਼ਾਂਤਮਈ, ਏਕਤਾ ਤੇ ਧਰਮ ਨਿਰਪੱਖ ਲੋਕ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਲਿਜਾਣਾ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਮੁੱਖ ਤਰੀਕਾ ਸੀ।

ਕਿਸਾਨ ਯੂਨੀਅਨਾਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅੰਦੋਲਨ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਰਥਿਕ ਮੁੱਦੇ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵੇਖਿਆ, ਦੇ ਉਲਟ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚਲੇ "ਪੰਥਕ" ਧੜੇ ਜੋ ਪਹਿਲੇ ਪੜਾਅ (25 ਸਤੰਬਰ) ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅੰਦੋਲਨ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋਏ, ਨੇ ''ਖੇਤੀ ਕਾਨੂੰਨਾਂ' ਨੂੰ' ਪੰਜਾਬ ਦੀ "ਹੋਂਦ" ਜਾਂ ਜੀਵਨ ਜਾਚ 'ਤੇ ਹਮਲੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਚਿਤਵਿਆ।

ਆਪਣਾ ਕੇਸ "ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ, ਧਰਮ ਅਤੇ ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ" ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਖੜ੍ਹਾ ਕਰਕੇ, ਗਰਮ ਖਿਆਲੀਆਂ, ਪ੍ਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਅਤੇ ਸੋਸ਼ਲ ਮੀਡੀਆ ਕਾਰਕੁਨਾਂ ਦੇ ਇਸ ਮਿਲਗੋਭੇ ਨੇ "ਸਵੈ-ਨਿਰਣੈ" ਅਤੇ ਖ਼ੁਦਮੁਖਤਿਆਰੀ ਲਈ ਸਿਆਸੀ ਲੜਾਈ ਲੜਨ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ। ਅਦਾਕਾਰ ਦੀਪ ਸਿੱਧੂ, ਸਿਆਸੀ ਕਾਰਕੁਨ - ਲੱਖਾ ਸਿਧਾਣਾ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਵਿਚਾਰਧਾਰਕ ਸੁਖਪ੍ਰੀਤ ਸਿੰਘ ਉਧੋਕੇ ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਬੁਲਾਰੇ ਸਨ। ਇਹ ਵਿਭਿੰਨ ਪੰਥਿਕ ਤੱਤ ਨਾ ਤਾਂ ਵਿਹਾਰਕ ਸੰਗਠਨ ਬਣਾਉਣ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਸਨ ਅਤੇ ਨਾਂ ਹੀ ਆਪਣੀ ਸੋਚ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਲਈ ਕੋਈ ਮੇਲਵਾਂ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਦੇ ਰਹੇ ਸਨ। ਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਰਦੇ ਪੁਗਦੇ ਅਤੇ ਧਰਤੀ ਨਾਲ਼ੋਂ ਟੁੱਟੇ ਵਰਗ ਦਾ ਇਹ ਸੋਸ਼ਲ ਮੀਡੀਆ ਅੰਦੋਲਨ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸਦੇ "ਵਿਚਾਰਾਂ" ਨੇ ਜਵਾਨੀ, ਪ੍ਰਵਾਸੀ ਭਾਰਤੀਆਂ ਅਤੇ ਨੈੱਟਜੀਵੀਆਂ ਨੂੰ ਕਲਾਵੇ ਵਿਚ ਲਿਆ ਅਤੇ ਲਾਮਬੰਦੀ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਕੀਤਾ।

ਅੰਦੋਲਨ ਦੇ ਪੰਜਾਬ ਪੜਾਅ ਦੌਰਾਨ, 26 ਨਵੰਬਰ ਤੱਕ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ ਦੇ ਬਿਰਤਾਂਤ ਦੇ ਨਾਲ਼-ਨਾਲ਼ ਅੰਦੋਲਨ ਉੱਤੇ ਵੀ ਦਬਦਬਾ ਕਾਇਮ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਇਹ ਲਹਿਰ ਦਿੱਲੀ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚੀ ਤਾਂ ਦੂਜੀ ਧਿਰ ਨੇ ਵੀ ਵੇਗ ਅਤੇ ਤਾਕਤ ਫੜ੍ਹ ਲਈ। ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਯੂਨੀਅਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਲਾਮਬੰਦ ਕੀਤੀ ਨਿਡਰ ਜਵਾਨੀ ਵੱਲੋਂ ਸ਼ੰਭੂ, ਖਨੌਰੀ ਆਦਿ 'ਚ 26 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਬੈਰੀਕੇਡ ਤੋੜਨ ਅਤੇ ਬੁਰਾੜੀ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਬੈਠਣ ਦੇ ਯੂਨੀਅਨ ਨੇਤਾਵਾਂ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਤੋਂ ਆਕੀ ਹੋਣ ਨੂੰ, ਪੰਥਕ ਧਿਰਾਂ ਨੇ 'ਬੁਜ਼ਦਿਲ' ਅਤੇ 'ਡਰੂ' ਜਥੇਬੰਦੀ ਆਗੂਆਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਆਪਣੇ 18ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਾਲਾ ਬਹਾਦਰ ਟਕਰਾਅ ਅਤੇ ਘੇਰਾਬੰਦੀ ਵਾਲੇ ਦਾਅ-ਪੇਚ ਦੀ ਜਿੱਤ ਪਰਚਾਰਿਆ। ਇਸ ਬਿਰਤਾਂਤ ਨਾਲ਼, ਦੀਪ ਸਿੱਧੂ ਅਤੇ ਲੱਖਾ ਸਧਾਣਾ ਨੂੰ ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਘ ਵਰਗੇ ਵਿਚਾਰਵਾਨਾਂ, ਖਾਲਸਾ ਏਡ ਬਾਨੀ ਰਵੀ ਸਿੰਘ, ਆਨ ਏਅਰ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ ਪੰਜਾਬ ਵਰਗੇ ਚੈਨਲਾਂ ਦੁਆਰਾ ਪੰਥਕ ਅਤੇ ਅੰਦੋਲਨ ਦੇ ਹੀਰੋ ਵਜੋਂ ਪ੍ਰਚਾਰਿਆ ਗਿਆ। ਪੰਥਕ ਬਿਰਤਾਂਤ, ਸੰਕੇਤ ਤੇ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦਾ ਗੁਣਗਾਣ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਿੰਘੂ ਬਾਡਰ, ਸੰਯੁਕਤ ਕਿਸਾਨ ਮੋਰਚਾ (ਸੰ.ਕਿ.ਮੋ.) ਦੇ ਮੁੱਖ ਦਫ਼ਤਰ ਤੋਂ ਸੁਣਾਈ ਦਿੱਤਾ।

ਸੰ.ਕਿ.ਮੋ. ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਵਾਲਾ 40 ਯੂਨੀਅਨਾਂ ਦਾ ਵੱਡਾ ਗਠਜੋੜ ਇਸ ਅੰਦੋਲਨ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰਤ ਨੇਤਾ ਹੈ। ਇਹੀ ਸਰਕਾਰ ਨਾਲ਼ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅੰਦੋਲਨ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਅਤੇ ਨਿਰਦੇਸ਼ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਵੱਖੋ ਵੱਖ ਯੂਨੀਅਨਾਂ ਦਾ ਸਾਂਝਾ ਮੋਰਚਾ ਫੈਸਲਾ ਲੈਣ ਦੀ ਲੋਕਤੰਤਰੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਦਾਰ ਰਾਸ਼ਟਰਵਾਦੀ ਯੋਗੇਂਦਰ ਯਾਦਵ, ਸ਼ਾਂਤੀ ਪਸੰਦ ਵਾਰਤਾਕਾਰ ਰਾਜੇਵਾਲ, ਜ਼ਮੀਨ ਨਾਲ਼ ਜੁੜਿਆ ਰੁਲਦੂ ਸਿੰਘ ਮਾਨਸਾ, ਦਬੰਗ ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਚੜੂਨੀ, ਅੱਖੜ ਰਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਵਾਲਾ ਅਤੇ ਧਾਕੜ ਰਾਕੇਸ਼ ਟਿਕੈਤ ਵਰਗੇ ਅਹੁਦੇਦਾਰ ਹਨ।

ਹਾਲਾਂ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਦੋ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਸੰਗਠਨ, ਮਾਲਵਾ ਅਧਾਰਤ ਬੀ.ਕੇ.ਯੂ. ਏਕਤਾ ਉਗਰਾਹਾਂ ਅਤੇ ਮਾਝਾ ਅਧਾਰਤ ਕਿਸਾਨ ਮਜ਼ਦੂਰ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਮੇਟੀ ਸੰਯੁਕਤ ਕਿਸਾਨ ਮੋਰਚੇ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸੁਤੰਤਰ ਕਾਰਵਾਈ ਲਈ ਆਪਣਾ ਹੱਕ ਰਾਖਵਾਂ ਰੱਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਘੱਟ ਨਫ਼ਰੀ, ਰੋਅਬ ਤੇ ਆਪਸੀ ਇਕਸੁਰਤਾ ਦੀ ਘਾਟ ਨੇ ਸੰ. ਕਿ.ਮੋ. ਨੂੰ ਪੰਥਕ ਧਿਰ ਦੇ ਨਿਰੰਤਰ ਦਬਾਅ ਕਾਰਨ ਸਿੰਘੂ ਸਟੇਜ ਚਲਾਉਣ 'ਚ ਬੜੀ ਔਖ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ।

ਸਿੰਘੂ ਵਿਖੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ "ਪੰਥਕ" ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗੀ ਮੇਲ ਵਿੱਚ ਦੀਪ ਸਿੱਧੂ ਵਰਗੇ "ਫੇਸਬੁੱਕ ਪ੍ਰਭਾਵਕਾਂ", ਲੱਖਾ ਸਿਧਾਣਾ ਵਰਗੇ "ਸਿਆਸੀ ਕਾਰਕੁਨਾਂ", ਸੁਖਪ੍ਰੀਤ ਉਧੋਕੇ ਵਰਗੇ "ਵਿਚਾਰਕ", ਬਲਜਿੰਦਰ ਪਰਵਾਨਾ ਵਰਗੇ ਪ੍ਰਚਾਰਕ, ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਜੱਥੇਬੰਦੀ "ਸੱਥ", ਨਿਹੰਗ ਜੱਥੇ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਗਾਇਕ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸਨ। ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਇਨ੍ਹਾਂ 'ਚ ਖੱਬੇਪੱਖੀ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਜਥੇਬੰਦੀ ਐਸ. ਐਫ. ਐਸ. ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਅੰਦਰੂਨੀ ਤਾਲਮੇਲ ਦੀ ਘਾਟ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਇਹ ਵਿਅਕਤੀ ਤੇ ਸੰਗਠਨ ਸੰਯੁਕਤ ਕਿਸਾਨ ਮੋਰਚੇ ਦੀ ਫੈਸਲੇ ਲੈਣ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣਨ ਲਈ ਉਤਾਵਲੇ ਸਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗਰਮ ਖਿਆਲੀ ਨੌਜਵਾਨ ਸਮਰਥਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਅਕਸਰ ਇਸ ਸਟੇਜ 'ਤੇ ਕਾਬਜ਼ ਹੋਣ ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਪਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜਦਕਿ ਸੰਯੁਕਤ ਕਿਸਾਨ ਮੋਰਚੇ ਦੇ ਆਗੂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰੰਗਤ ਦੀਆਂ "ਪੰਥਕ ਧਿਰਾਂ" ਨੂੰ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਹਾਇਕ ਬਲ ਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਬੁਰੀ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨੀ ਹੀ ਮੰਨਦੇ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਲੱਖਾ ਸਿਧਾਣਾ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਬਾਕੀਆਂ ਨੂੰ ਅੰਦੋਲਨ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਰਾਇ ਜਾਂ ਜਗ੍ਹਾ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੋਰਚਾ ਪੰਥਕਾਂ ਦੀ ਬਹੁਤੀ ਧਾਰਮਿਕਤਾ ਅਤੇ ਟਕਰਾਅਵਾਦੀ ਪਹੁੰਚ ਨੂੰ ਫੁੱਟ ਪਾਊ ਅਤੇ ਅੰਦੋਲਨ ਨੂੰ ਹਿੰਸਕ ਬਣਾ ਕੇ ਇਸ ਦੇ ਹੋਰ ਫੈਲਾਅ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਤੇ ਬੁਰਾ ਅਸਰ ਪਾਉਣ ਵਾਲਾ ਮੰਨਦਾ ਸੀ।

ਪੰਥਕ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਮਰਥਕ ਚੈਨਲ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸੋਸ਼ਲ ਮੀਡੀਆ ਅਕਾਉਂਟਾਂ ਨੇ ਆਗੂ ਟੀਮ ਦੇ ਨਿਸ਼ਚੇ ਤੇ ਸਾਖ, ਇਸ ਦੇ ਦਾਅ-ਪੇਚ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮਾਂ ਤੇ ਸਵਾਲ ਦਾਗ਼ਣ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਕਸਰ ਬਾਕੀ ਨਹੀਂ ਛੱਡੀ। ਦੀਪ ਸਿੱਧੂ ਸ਼ੰਭੂ ਮੋਰਚੇ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਸੰ.ਕਿ.ਮੋ. ਦੀ ਲੀਡਰਸ਼ਿਪ ਦੀ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਅਲੋਚਨਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਯੋਗੇਂਦਰ ਯਾਦਵ ਤੇ ਬਲਬੀਰ ਸਿੰਘ ਰਾਜੇਵਾਲ ਵਰਗੇ ਉਦਾਰ ਤੇ ਰਾਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਦੀਪ ਸਿੰਘਵਾਲਾ ਤੇ ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਉਗਰਾਹਾਂ ਵਰਗੇ ਖੱਬੇ ਪੱਖੀ ਆਗੂਆਂ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ 'ਤੇ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬਣਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਭਾਰਤ ਦੇ ਹੋਰ ਹਿੱਸਿਆਂ ਅਤੇ ਖੇਤਰਾਂ ਨੂੰ ਅਪੀਲ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮਾਂ ਵਰਤਾਂ ਆਦਿ ਨੂੰ ਕਮਜ਼ੋਰ ਅਤੇ ਕਾਇਰਾਨਾ ਕਹਿ ਕੇ ਭੰਡਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ, ਤਿਰੰਗੇ ਦੀ ਵਰਤੋਂ, ਅੰਦੋਲਨ ਮੁਜ਼ਾਹਰੇ ਦੇ ਤੌਰ ਤਰੀਕਿਆਂ, ਰੂਟ ਯੋਜਨਾਵਾਂ, ਗੱਲ-ਗੱਲ ਤੇ ਡਟਵੀਂ ਅਲੋਚਨਾ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ।

26 ਜਨਵਰੀ ਨੂੰ ਟਰੈਕਟਰ ਮਾਰਚ ਅਖੀਰ ਵਿੱਚ ਕਿਸਾਨ ਅੰਦੋਲਨ ਦੇ ਵੱਡੇ ਵਿਰੋਧਾਂ ਨੂੰ ਮੂਹਰੇ ਲੈ ਆਇਆ, ਜੋ ਮਹੀਨਿਆਂ ਤੋਂ ਲਗਾਤਾਰ ਧੁਖ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੋਰਚੇ ਦੇ ਆਗੂ ਅੰਦੋਲਨ ਨੂੰ ਸ਼ੁੱਧ ਅਹਿੰਸਕ, ਧਰਮ-ਨਿਰਪੱਖ ਤੇ ਕਿਸਾਨੀ ਮੁੱਦਿਆਂ 'ਤੇ ਕੇਂਦਰਿਤ ਰੱਖ ਕੇ, ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਸਰਕਾਰ 'ਤੇ ਦਬਾਅ ਵਧਾਉਂਦੇ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਪੂਰੇ ਭਾਰਤ ਦਾ ਅੰਦੋਲਨ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹੋਏ "ਦਿਲ ਤੇ ਦਿਮਾਗ" ਜਿੱਤਣ ਵਾਲਾ ਹਰਮਨ ਪਿਆਰਾ ਅਤੇ ਸੰਸਾਰ ਪੱਧਰੇ ਸਮਰਥਨ ਵਾਲ਼ਾ ਬਣਾਉਣ ਦੀ "ਰਣਨੀਤੀ" ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਗਣਤੰਤਰ ਦਿਵਸ 'ਤੇ ਟਰੈਕਟਰ ਮਾਰਚ ਨੂੰ ਜੋ ਵਿਸ਼ਵ ਸਰੋਤਿਆਂ ਲਈ ਕਿਸਾਨਾਂ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਤੇ ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ ਦਾ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਦੀ ਵੱਡੀ ਰਣਨੀਤੀ ਚਿਤਵ ਰਹੇ ਸਨ।

ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਪੰਥਕ ਤੇ ਗਰਮ ਖਿਆਲੀ ਨੌਜਵਾਨ ਬੈਰੀਕੇਡਾਂ ਨੂੰ ਤੋੜਨ, ਆਪਣੀ ਸਿੱਖ ਪਛਾਣ ਦਾ ਮੁਜ਼ਾਹਰਾ ਕਰਨ ਅਤੇ ਦਿੱਲੀ ਤੇ ਸੰਸਦ ਵਰਗੇ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਚਿੰਨ੍ਹ ਦੀ ਨਾਕਾਬੰਦੀ ਕਰ ਕੇ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ਼ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਖੇਤੀ ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਦੇ ਅੰਤ ਲਈ ਸਹਿਮਤ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਨਾਲ਼ ਵਧੇਰੇ ਟਕਰਾਅ ਵਾਲੇ ਰੁਖ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰੱਖਦੇ ਸਨ। ਪੰਥਕ ਅਤੇ ਸੰਯੁਕਤ ਮੋਰਚੇ ਦੀ ਸਟੇਜ ਤੋਂ ਦੋ ਮਹੀਨਿਆਂ ਦੀ ਗਰਮ ਬਿਆਨਬਾਜ਼ੀ ਦੇ ਨਾਲ਼-ਨਾਲ਼ "ਪੰਜਾਬੀ ਪੌਪ" ਦੀ ਚਾਸ਼ਣੀ ਅਤੇ "ਟੈਂਕ ਟਰੈਕਟਰ" ਬੈਰੀਕੇਡ ਤੋੜਦਿਆਂ ਦੀਆਂ ਤਸਵੀਰਾਂ ਨੇ ਮਾਹੌਲ ਨੂੰ ਗਰਮਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

26 ਜਨਵਰੀ ਨੂੰ ਮੋਰਚੇ ਦੇ ਆਗੂਆਂ ਦੇ ਸੋਚੇ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਅਤੇ ਅਨੁਸ਼ਾਸਤ ਸੱਤਿਆਗ੍ਰਹੀਆਂ ਦੀ ਬਜਾਇ ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਹਰਿਆਣਾ ਦੇ ਗਰਮਪੰਥੀ ਟਰੈਕਟਰੀਂ ਚੜ੍ਹੇ ਦਿੱਲੀ ਵੱਲ ਧਾਅ ਰਹੇ ਸਨ। ਲੀਡਰਸ਼ਿਪ ਨੇ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਗਰਮਪੰਥੀ ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਆਉਂਦੇ ਵੇਖਦਿਆਂ ਪੁਲਿਸ ਦੀ ਸਲਾਹ 'ਤੇ ਪ੍ਰਸਤਾਵਿਤ ਰੂਟ ਨੂੰ ਸੋਧ ਕੇ "ਰਿੰਗ ਰੋਡ" ਤੋਂ ਦਿੱਲੀ ਅੰਦਰ ਵੱਖਰਾ ਰੂਟ ਉਲੀਕ ਲਿਆ ਸੀ। ਪ੍ਰੰਤੂ "ਗਰਮਖਿਆਲੀ ਲਹਿਰ" ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋਣ ਲਈ ਉਤਾਵਲੀ ਪੰਥਕ ਧਿਰ ਤੇ ਕੇ.ਐਮ. ਐਸ.ਸੀ. ਵਰਗੀਆਂ ਯੂਨੀਅਨਾਂ ਨੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਤੌਰ 'ਤੇ "ਰਿੰਗ ਰੋਡ" ਰੂਟ ਦਾ ਪੱਖ ਪੂਰਿਆ ਅਤੇ 25 ਜਨਵਰੀ ਦੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਮੋਰਚੇ ਦੀ ਸਟੇਜ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ ਤਾਂ ਜੋ ਯੂਨੀਅਨਾਂ ਤੇ ਆਪਣੀ ਰੂਟ ਯੋਜਨਾ ਨੂੰ ਅਪਣਾਉਣ ਲਈ ਦਬਾਅ ਬਣਾਇਆ ਜਾ ਸਕੇ।

ਅਖੀਰ 26 ਮਾਰਚ ਨੂੰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਏ ਦੋ ਮਾਰਚਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇੱਕ, ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਮਾਰਚ ਸੀ ਅਤੇ ਦੂਜਾ ਰਿੰਗ ਰੋਡ 'ਤੇ ਸੈਂਕੜੇ ਟਰੈਕਟਰਾਂ ਅਤੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਮੁਜ਼ਾਹਰਾਕਾਰੀ ਕੇਸਰੀ, ਕਿਸਾਨੀ ਅਤੇ ਤਿਰੰਗੇ ਝੰਡੇ ਲੈ ਕੇ ਲਾਲ ਕਿਲੇ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਆਈ.ਟੀ.ਓ. ਅਤੇ ਲਾਲ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਝੜਪਾਂ ਹੋਈਆਂ। ਐਸ.ਕੇ.ਐੱਮ. ਦੇ ਸੀਮਤ ਪ੍ਰਬੰਧਾਂ, ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ, ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਹੇਲ ਮੇਲ, ਗਰਮਦਲੀਆਂ ਅਤੇ ਖੱਬੇਪੱਖੀਆਂ ਦੀ ਨਾਬਰੀ ਨੇ ਲਾਲ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀ ਘਟਨਾ ਵਿਚ ਇਕ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਈ, ਜਿਸਨੇ ਸਰਕਾਰ ਅਤੇ ਮੀਡੀਆ ਵੱਲੋਂ ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ' ਅੱਗ ਲਾਊ'' ਵਜੋਂ ਬਦਨਾਮ ਕਰਨ ਅਤੇ ਆਪਣੇ "ਰਾਸ਼ਟਰਵਾਦ" ਦਾ ਦੱਬ ਕੇ ਢੋਲ ਵਜਾਉਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਦਿੱਤਾ।

26 ਜਨਵਰੀ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਐਸ.ਕੇ.ਐੱਮ. ਨੇਤਾਵਾਂ ਨੇ ਮੰਚ 'ਤੇ ਪੰਥਕਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ "ਗ਼ੱਦਾਰੀ" ਲਈ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਠਹਿਰਾਇਆ। ਇਸ ਸਾਰੇ ਘਟਨਾਕ੍ਰਮ ਚ ਪੰਥਕਾਂ ਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਅੰਦੋਲਨ ਵਿੱਚੋਂ ਛਾਂਟੀ ਹੋ ਗਈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਗੂ ਦੀਪ ਸਿੱਧੂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਪੰਥਕ ਸੰਸਥਾ ਦੀ ਘਾਟ ਕਰਕੇ ਦੀਪ ਸਿੱਧੂ ਦੀ ਰਿਹਾਈ ਲਈ ਰੋਸ ਮੁਜ਼ਾਹਰਾ ਵੱਡੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਸੋਸ਼ਲ ਮੀਡੀਆ' ਤੇ ਹੀ ਹੈ, ਨਾ ਕਿ ਜ਼ਮੀਨੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪੰਥਕ ਲੋਕ ਫੋਟੋਆਂ ਅਤੇ ਅਕਾਊਂਟ ਡਿਲੀਟ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਹਨ ਅਤੇ ਵਾਪਸ ਪੰਜਾਬ ਚਲੇ ਗਏ ਹਨ ਜਾਂ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰੀ ਦੇ ਡਰੋਂ ਲੁਕ ਗਏ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਗ਼ੁੱਸਾ ਹੁਣ ਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸੋਸ਼ਲ ਮੀਡੀਆ ਪੋਸਟਾਂ ਰਾਹੀਂ ਰਾਜੇਵਾਲ, ਰਾਜਿੰਦਰ ਅਤੇ ਯੋਗੇਂਦਰ ਯਾਦਵ ਵਰਗੇ ਆਗੂਆਂ ਤੇ ਸੇਧਿਤ ਹੈ।

ਇਸ ਦੌਰਾਨ ਸੰਯੁਕਤ ਕਿਸਾਨ ਮੋਰਚਾ ਦੁਬਾਰਾ ਮਜ਼ਬੂਤ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਹਰਿਆਣੇ, ਯੂ.ਪੀ. ਅਤੇ ਰਾਜਸਥਾਨ ਦੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਦੀ ਸ਼ਮੂਲੀਅਤ ਵਧੀ ਹੈ। ਮਹਾਂਪੰਚਾਇਤਾਂ ਰਾਹੀਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਲਾਮਬੰਦ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

NEWS FROM TROLLEYS

ट्रॉली टाइम्स

Vol - 1
11
- Edition No -

कृषि के निजीकरण के ख़िलाफ़ दक्षिणी अमेरिकी किसान आंदोलनों की एक झलक

अमृत राज

एक जमाने में दक्षिणी अमेरिकी महाद्वीप प्राकृतिक संपदाओं का भंडार हुआ करता था। वहाँ के मेहनतकश किसान अपने ज्ञान और मेहनत से ज़मीन की उर्वरता का बड़ा ही कुशल प्रबंधन करते थे। पहले उपनिवेशवाद ने और अब नव-उदारवादी नीतियों ने दक्षिणी अमेरिकी किसानों और उनकी ज़मीनों को आज दयनीय स्थिति में ला छोड़ा है। पिछले 300 सालों से दक्षिणी अमेरिकी किसान, यूरोप और उत्तरी अमेरिका के बाज़ार की ज़रूरत को अपने खून पसीने से पूरा करते आ रहें हैं। फिर भी वे ग़रीबी और बदहाली में जीने के लिए अभिशप्त हैं। इतनी उपजाऊ ज़मीन होने के बावजूद उनकी बदहाली का कारण क्या है? उनकी इस हालत का कारण है " कृषि का निजीकरण"।

हम आज एक ऐसे दौर में ज़ी रहें हैं जहां पर्यावरण से सम्बंधित समस्याओं ने एक विकराल रूप धारण कर लिया है। कोरोना वाइरस इसका जीता जागता उदाहरण है।निजी कम्पनियों ने अपने फ़ौरी फ़ायदे के लिए प्रकृति के हितों की तिलांजलि दे दी है। जंगलों, पहाड़ों, नदियों तक का इन्होंने निजीकरण कर दिया है। इसी तर्ज़ पर चलते हुए और मुनाफा को विकास का पर्याय बना कर दक्षिणी अमेरिका की पूँजीपरस्त सरकारों ने खेती में निजी पूँजी को खुली छूट दी।इसके लिए सरकारों ने पहले पारम्परिक खेती को चौपट किया और फिर नए-नए क़ानूनों का हवाला देते हुए किसानों की ज़मीनों को निजी कम्पनियों के चंगुल में धकेल दिया।जिसके बाद मुनाफ़े की दर को दिन दुगुना रात चौगुना बढ़ाने के किए प्राइवेट कम्पनियों ने दक्षिणी अमेरिका के प्राकृतिक ताने-बाने को पूरी तरह से कुचल कर रख दिया।

बीज पर से किसानों के खत्म हुए अधिकार के परिणाम पर्यावरण का संकट !

कृषि का निजीकरण उस विस्तृत मॉडल का हिस्सा है जिसके तहत शिक्षा, स्वास्थ्य, परिवहन इत्यादि के निजीकरण को "विकास" समझा जाता है। यह एक ऐसा जाल है जो अपने लपेटे में धीरे-धीरे सब कुछ ले लेता है। दक्षिणी अमेरिका में अपने इस कु-चक्र के जाल को फैलाते हुए निजी कम्पनियों ने बीज के उत्पादन पर अपना वर्चस्व जमाया और दलाल सरकारों पर दवाब बनाया कि पारम्परिक बीज के उपयोग पर पाबंदी लगा दी जाए। बीज के उत्पादन पे अगर नजर दौड़ाए तो हमें पता चलेगा की 10 बड़ी निजी कम्पनियों का इस पर कारोबार पर एकाधिकार है। उसमें भी शीर्ष की तीन बड़ी कंपनियाँ - मॉन्सैंटो (Monsanto), ड्यूपांट पाइनीयर (DuPont Pioneer) स्यंजेंट (Syngenta)- लगभग आधे उत्पादन को नियंत्रित करते हैं। यह कम्पनियाँ जीएम बीज यानी कृत्रिम तरीके से बनाया गया फसल बीज तैयार करती हैं और किसानों को मार्केट तंत्र के तहत इसे ख़रीदने पर मजबूर करती है।

जब इन कम्पनियों ने दक्षिणी अमेरिकी मार्केट में अपनी पकड़ पूरी तरह जमा ली, तो फिर वो अपनी मनमानी करने लग गए।निजीकरण के इन हमलों के ख़िलाफ़ वहाँ के किसानों ने जम कर मोर्चा संभला और दुनिया को यह बता दिया कि पर्यावरण और किसानी को बचाने की लड़ाई सिर्फ़ कुछ अमीर देशों के अमीर संस्थाओं तक ही सीमित नहीं, जो कि सिर्फ़ कुछ निश्चित जगह को हरा-भरा रखने के लिए घड़ियाली आँसू बहाते रहते हैं। किसान यह बख़ूबी समझते हैं कि मनुष्य और पर्यावरण एक-दूसरे पर आश्रित हैं और खेती को बचाने की कोई भी लड़ाई उस पर निर्भर लोगों के आर्थिक और सांस्कृतिक हितों को नज़रंदाज़ करके नहीं की जा सकती है।

यहाँ पर उन संघर्षों का जिक्र करना ज़रूरी है जो दक्षिणी अमेरिकी किसानों ने बीज के निजीकरण के ख़िलाफ़ किए। 2013 में कोलम्बिया (Colombia) के किसानों ने कृषि के निजीकरण के ख़िलाफ़ एक बड़ा जन आंदोलन खड़ा किया। सड़कों को जाम कर सरकार को बीजों के निजीकरण पे रोक लगाने के लिए ज़ोर डाला गया। कोलोमबिया की इस पूरे घटना क्रम को समझने के लिए हमें 2011 में सरकार के किए गए तुग़लकी फ़ैसले पर नज़र दौड़ानी होगी, जिसके तहत क़रीब 70 टन चावल को बर्बाद कर दिया था। वहाँ की सरकार का मानना था कि किसानों ने अनाज को "सरकारी नियमों" के तहत तैयार नहीं किया था।

2014 में निजी कम्पनियों के बढ़ते हमलों के ख़िलाफ़ दक्षिण अमेरिका के एक छोटे से देश चिले (Chile) के किसानों ने भी संघर्ष का बिगुल फूंका। 2012 में, जब ब्राज़ील की सरकार ने अपनी नीति में बदलाव करते हुए, निजीकरण को हरी झंडी दिखाई थी, तब लगभग 5000 किसानों ने मान्सैंटो के पेरणामबको प्रांत में स्थित फ़ैक्टरी पर क़ब्जा कर लिया था। 1999 में कोस्टा रिका में बढ़ते किसान आंदोलनों के दबाब में सरकार को बीज के निजीकरण के फ़ैसले को वापस लेना पड़ गया था। मेक्सिको में मक्के के पारम्परिक फसल को बचाने के लिए भी किसानों ने कई लड़ाइयाँ लड़ी। वहाँ कि सरकार ने नए बीज उपलब्ध करने के नाम पर निजीकरण को किसानों पर लादने की कोशिश की थी और पारम्परिक बीज के उपयोग पर पाबंदी भी लगायी थी।इन घटनाओं से गुजर कर हमें पता चलता है कि जहां कहीं भी किसानों के हित पर हमला हुआ है किसानों ने उसका मुँह तोड़ जवाब दिया है।

भारत के किसानों का भी अपने परंपरागत बीज पर से नियंत्रण समाप्त हो गया है। जो नया बीज बहुराष्ट्रीय कंपनियों के द्वारा भेजा जा रहा है, उसमें ऐसी घास पतवार मिलाए जा रहे हैं जिनको मारने के लिए अलग से रासायनिक खाद और दवाइयां अनिवार्य है। परिणाम यह हो रहा है कि गांव के गांव नए घास व पतवार के हमले से तबाह हो रहे हैं। फसल की उपज तो बढ़ी लेकिन उसकी गुणवत्ता कमजोर हो गई। एक तरफ अनाज की अधिकता किसानों को परेशान किए हुए है, तो दूसरी तरफ उसका घटता गुणवत्ता आम जन को पौष्टिकता नहीं दे पा रहा है।

रासायनिक खाद का बढ़ता उपयोग प्रकृति के दूसरे मित्र बैक्ट्रिया और जीवों पर बुरा असर डाला है। इस तरह भारत के पर्यावरण को तबाह करने में बहुराष्ट्रीय कंपनियों के बीजों और खेती के तरीकों का बुरा असर पड़ा है। तो कल्पना कीजिए कि जब खेती बड़े व छोटे किसानों के बजाए निजी कम्पनियों के हाथ में चली जाएगी , जिनका खुद के उपजाए अनाज का भोजन से कोई संबंध नहीं है तब यह मुनाफा के लिए विकासमान खेती कितनी तबाही मचाएगी?

भारत में भी पिछले कई महीनों से जारी किसान-आंदोलन ने अपने जुझारू संघर्ष से हुकूमत को यह बता दिया है की जब तक तीनों जनविरोधी कृषि क़ानून वापस नहीं किए जाते, वो दिल्ली बॉर्डर से नहीं उठेंगे। इन काले क़ानूनों में सरकारी मंडी के बदले निजी मंडी को तरजीह दी गयी है। खेती को निजी हाथों में सौंपने की तैयारी की जा रही है। किसानों को कंपनियों द्वारा तय शर्तों पर चलना होगा और शोषण-उत्पीड़न के चक्रव्यूह में फँस धीरे-धीरे कर वे अपने ज़मीन पर मालिकाना हक़ खो देंगे।

भविष्य में निजी कम्पनियों की मनमानी और गुंडागर्दी के ख़िलाफ़ किसान कोर्ट का दरवाज़ा भी नहीं खटखटा पाएँगें। सरकारी दमन और गोदी मीडिया के झूठे फ़सानों के बीच, किसानों की यह ऐतिहसिक लड़ाई, आर्थिक माँगों से आगे बढ़कर एक राजनीतिक लड़ाई में तब्दील हो चुकी है।आने वालों दिनों में भारत का यह किसान आंदोलन देश की राजनीति की दिशा निर्धारित करने में एक निर्णायक भूमिका अदा करने वाला है।

PHOTO: JASKARAN SINGH

जूम करके देखिए आंदोलन

नवल किशोर कुमार

क्या आप जानते हैं 1952 में देश की अर्थव्यवस्था में कृषि की हिस्सेदारी कितनी थी और समय के साथ यह कैसे घटती गई है? यह एक सवाल है जिससे बात शुरू की जा सकती है इक्कीसवीं सदी के दो दशकों में सबसे बड़े आंदोलन की। यह आंदोलन है किसानों का आंदोलन।

असल में इस आंदोलन को समझने के लिए यह समझना बहुत आवश्यक है कि ये किसान किस कारण से जान तक देने को आतुर हैं। इसके लिए यह समझना आवश्यक है कि कैसे कृषि की हिस्सेदारी घटती गई है और अन्य क्षेत्रों की भूमिका भारतीय अर्थव्यवस्था में बढ़ती रही है। मसलन, 1952 में देश के कुल सकल घरेलू उत्पाद (जीडीपी) में कृषि की हिस्सेदारी करीब 44 फीसदी थी। समय के साथ इसमें गिरावट की गति किस कदर तेज हुई है, इसका अनुमान इसी मात्र से लगाया जा सकता है कि वर्ष 2012 में यह करीब 17 फीसदी रह गई। वर्ष 2019-20 का आंकड़ा तो हैरान करने वाला है। अब यह 15.96 प्रतिशत रह गई है। जबकि सेवा क्षेत्र की हिस्सेदारी 49.88 फीसदी।

सनद रहे कि विनिर्माण क्षेत्र में हुई प्रगति भी उल्लेखनीय है। कुल मिलाकर तथ्य यह है कि जैसे-जैसे देश में उद्योगों की भूमिका बढ़ी, व्यापार आगे बढ़ा, कृषि पिछड़ती चली गई। इसके साथ ही अवधारणाएं भी बदलीं। स्वतंत्रता प्राप्ति के समय कृषि राष्ट्र की प्राथमिकता में शामिल थी क्योंकि जीडीपी में उसकी सबसे अधिक भूमिका थी। जैसे-जैसे उसकी भूमिका में कमी आयी, सरकारों की प्राथमिकता का स्तर भी घटता चला गया। अभी जो स्थिति है, उसके मुताबिक सेवा क्षेत्र सरकार की प्राथमिकता में है। इसकी एक वाजिब वजह भी है। देश की कुल जीडीपी में इस क्षेत्र की हिस्सेदारी करीब 50 फीसदी है।

सरकार ने इसी सेवा क्षेत्र को तवज्जो दी है। इसके लिए तीन कानून लाए गए हैं। पहले तीनों कानूनों पर चर्चा कर लें। पहला कानून है, कृषि उत्पादन व्यापार और वाणिज्य (संवर्धन और सुविधा) अधिनियम, 2020। इसके बारे में सरकारी दावा है कि यह कानून किसान को अपनी उपज मंडियों से बाहर सीधे बाज़ार में बिना दूसरे राज्यों को टैक्स चुकाए बेचने का अधिकार देता है। सरकार के हिसाब से यह उसका क्रांतिकारी कदम है। लेकिन किसान कह रहे है कि यह मंडियों को ख़त्म करने का प्रयास है और किसानों को बाज़ार के हवाले करने की साजिश है। दूसरा कानून है मूल्य आश्वासन एवं कृषि सेवाओं पर कृषक (सशक्तिकरण एवं संरक्षण) अनुबंध अधिनियम 2020। इसके मुताबिक किसान संविदा आधारित खेती कर सकेंगे और उसकी अपने स्तर पर मार्केटिंग भी कर सकते हैं। जबकि किसान सशंकित हैं कि छोटी जोत वाले किसान इस व्यवस्था में पिसकर रह जाएंगे। उनको कोई पूछने वाला नहीं रहेगा। किसानों का तो यहां तक कहना है कि सरकार इसके ज़रिए उन्हें अपनी ही खेत का मालिक से नौकर बनाने जा रही है। तीसरा कानून है आवश्यक वस्तु संशोधन अधिनियम 2020। यह कानून उत्पादन, भंडारण के अलावा दलहन, तिलहन और प्याज की बिक्री को युद्ध जैसी असाधारण परिस्थितियों के अलावा नियंत्रण से मुक्त करने की बात कहता है। कृषि विशेषज्ञों का मानना है कि यह जमाखोरी बढ़ाने वाला कानून है। किसान भी यही मानते हैं कि यह जमाखोरी को कानूनी संरक्षण देने का सरकारी प्रयास है।

इसके पहले कि हम कोई निष्कर्ष पर पहुंचें, हमें कुछ और बातों पर संज्ञान लेना चाहिए। भारतीय रिजर्व बैंक द्वारा 2013 में जारी एक रिपोर्ट के मुताबिक जिन किसानों के पास 0-1 एकड़ जोत रही, उनमें से 41 प्रतिशत किसानों ने साहूकारों से कर्ज लिये। 14 प्रतिशत किसानों ने अपने रिश्तेदारों और मित्रों से कर्ज लेकर खेती की। इस प्रकार कुल 55 प्रतिशत छोटे और सीमांत किसानों ने बैंकों की ओर रूख नहीं किया। इसके विपरीत जो बड़े किसान हैं, जिनके पास दस एकड़ से अधिक जोत है, उनमें 80 फीसदी किसानों ने बैंक से कर्ज लिये। बाद के वर्षों में इन दोनों आंकड़ों में समानुपातिक वृद्धि हुई है। यह आंकड़ा मौजूदा आंदोलन के मूल में है। बड़े किसानों के उपर बैंकों का कर्ज है। उनके उपर ईएमआई चुकाने की मजबूरी है तो छोटे व सीमांत किसानों के पास रेहन रखी गई यानी साहूकारों के यहां गिरवी रखी गई जमीन छुड़ाने की। ऐसे में एपीएमसी एक्ट के प्रभावकारी ढंग से लागू नहीं होने और फसल की वाजिब कीमत नहीं मिलने से वे गहरे संकट में घिर गए हैं। यही वजह है कि सरकार के बार-बार आश्वासन के बावजूद वे तीनों कृषि कानूनों को खत्म करवाना चाहते हैं।

अब इस आंदोलन के स्वरूप पर बात करते हैं। असल में इस आंदोलन में जितनी संख्या बड़े किसानों की है, उससे कम छोटे और सीमांत किसानों की नहीं है। छोटे और सीमांत किसानों के कारण ही यह आंदोलन इतनी आयु पा सका है और इतनी जीवटता कि सरकार भी उन्हें नजरअंदाज नहीं कर पा रही है। दरअसल, यही इस आंदोलन का सबसे मजबूत पक्ष है जिसे केंद्र सरकार समझकर भी नजरअंदाज कर रही है। वह इसे छोटे किसानों का आंदोलन मानकर बड़े आंदोलन को निमंत्रण नहीं देना चाहती है। इसकी वजह यह है कि यदि आज सरकार अपने फैसले को वापस लेती है तो कल उसे भूमि सुधार, सीलिंग से फाजिल जमीनों का वितरण, भूमिहीनता का सवाल के अलावा शिल्पकार व अन्य समाज के लोगों के आंदोलन का सामना करना पड़ेगा।

बहरहाल, यह आंदोलन एक नजीर है नवउदारवादी नीतियों के विफल होने की। सरकार यह भूल रही है कि सेवा क्षेत्र की साख तभी तक है जब तक कि बहुसंख्यकों के पास क्रय क्षमता है। यदि किसानों की वित्तीय स्थिति नहीं संभली और कृषि के क्षेत्र में रोजगार की संभावना मजबूत नहीं हुई तो मुमकिन है कि सेवा क्षेत्र में हुआ विस्तार रेत के महल की तरह भरभराकर गिर जाएगा।

किसानों के साथ गणतंत्र दिवस की संध्या पर एक मुलाकात

हेमलता सिंह

मेरा गांव ह्यूण है, जो हिमाचल प्रदेश के शिमला में बसा हुआ है। मेरे पिताजी सरकारी नौकरी के साथ-साथ घर पर खेतीबाड़ी भी करते है। इसीलिए मैं किसान और किसानी को समझती हूं। पर बाहर की दुनिया टीवी पर कुछ और होती है और असल जिंदगी में हकीकत कुछ और होती है। मैं पंजाब और हरियाणा आयी तो मैं काफ़ी खुश थी। मेरे साथ मेरी मैम थी उन्होंने मुझसे पूछा – जगह पसंद आई तो मैंने कहा मुझे यह जगह काफी पसंद आई। एक शहर में जो भी सुविधाएं होनी चाहिए, वह सारी यहाँ मौजूद है। यह मैदानी इलाका है। जगह–जगह पर होटल, रिसॉर्ट, स्कूल, कॉलेज, अस्पताल है। इतने बड़े ट्रक को देखकर मैं बहुत खुश हुई। पर करनाल की हवा काफी प्रदूषित थी। अब मुझे समझ में आया। मेरी शिक्षिका मुझसे सवाल पूछकर क्यों मुस्कुरायी। मेरे गांव की हवा काफी साफ-सुथरी है और वहाँ खेती प्रकृति पर निर्भर ज्यादा है।

खैर 26 जनवरी को दोपहर 3 बजे घर से बाहर अपनी मैम के साथ निकली। शाम के 7 बजे शम्भू लंगर पर रुके, यहां पर किसानों का एक जत्था दिल्ली की ओर कूच कर रहा था। वहाँ हमने कई किसानों से बात की। उन्होंने बताया – कंपनी हम से 18 रुपये किलों गेंहू खरीदकर और पालिश कर 60 रुपये बाजार में बेचती है। इन कानूनों के लागू हो जाने से किसानों की स्थिति और दयनीय हो जाएगी। आज किसानों की स्थिति सामन्तवाद के दौर जैसी है। किसान अपने हक और अपनी जमीन को कंपनी के अधीन नहीं करना चाहते है। पर केंद्र सरकार तीन काले कानूनों के द्वारा मंडी की व्यवस्था खत्म करना, बेहिसाब अनाज की स्टॉक की छूट और किसानों की कोर्ट जाने की छूट को खत्म करना चाहती है। इसी कारण से कृषि बिलों का विरोध किसान कर रहे है। वे 26 नवंबर से दिल्ली बॉर्डर पर टिके हुए है। पर केंद्र की भाजपा सरकार इन बिलों को लेकर अपना अड़ियल रुख साफ कर चुकी है। जब हम बॉर्डर पर हरियाणा के द्वार पर पहुँचे तो वहाँ लंगर चल रहे थे। किसानों ने हमसे मीडिया समझ कर बात की और मुख्यधारा की मीडिया को झूठा बताया। वहां पर हमारी मुलाकात रिटायर्ड फौजी कुलविंदर से हुई जो मीडिया के एक धड़े द्वारा किसानों को खालिस्तानी और उग्रवादी बोले जाने से आहत थे। जो किसान खेतों में खून- पसीना बहाते है। उन्हें मीडिया और सरकार द्वारा ऐसा कहना अमानवीय है। हमारी प्रार्थना किसानों के साथ है।

जय जवान जय किसान !

'विरोधी दमन दिवस' पर राष्ट्रपति को मांग पत्र

प्रति
श्री राष्ट्रपति महोदय,
भारत

विषय: किसान आंदोलन के दौरान जेलों में बंद निर्दोष किसानों की बिना शर्त रिहाई और झूठे केसों व जारी किए जा रहे नोटिस रदद् करने सम्बधी।

महोदय,

विनम्र निवेदन है कि पिछले छह महीनों से देश के किसान तीन कृषि कानूनों के खिलाफ और एमएसपी की कानूनी गारंटी सहित कुछ अन्य मांगों के लिए विभिन्न तरीकों से और विभिन्न स्तरों पर लड़ रहे हैं।

संयुक्त किसान मोर्चा के नेतृत्व में, पिछले तीन महीनों से, किसान अनिश्चित काल के लिए दिल्ली के आसपास धरना लगाए हुए है, लेकिन सैकड़ों किसानों और आन्दोलन समर्थकों को भारत सरकार और कई राज्य सरकारों द्वारा जेलों में डाल दिया गया है और झूठे मामले बनाए गए हैं।

आज पूरे देश में दमन-विरोधी दिवस मनाते हुए, हम निम्नलिखित मांगों को जिला और तहसील अधिकारियों के माध्यम से आपके पास भेज रहे हैं। हमें उम्मीद है कि आप इस संबंध में तत्काल कार्रवाई करेंगे।

1. जेलों में बंद निर्दोष किसानों के खिलाफ दर्ज पुलिस मामलों को खारिज कर दिया जाना चाहिए और उन्हें तुरंत बिना शर्त रिहा किया जाना चाहिए।

2. किसानों और उनके संघर्ष के समर्थक व्यक्तियों और संगठनों के खिलाफ में दर्ज झूठे पुलिस मामलों को खारिज कर दिया जाना चाहिए।

3. दिल्ली पुलिस, एनआईए और अन्य सरकारी एजेंसियों द्वारा संघर्ष में शामिल किसानों को डराने-धमकाने के लिए भेजे जा रहे नोटिस को तुरंत रोका जाना चाहिए और पहले के नोटिस को रद्द कर दिया जाना चाहिए।

4. दिल्ली की सीमाओं पर किसान मोर्चों की पुलिस की घेराबंदी के नाम पर, आम आदमी की बंद सड़कों को खोला जाना चाहिए।

सधन्यवाद

संयुक्त किसान मोर्चा, शामिल संगठन और व्यक्ति

PHOTO: HARSHARANJEET KAUR

हरियाणवी गीत

जसमिंदर टिंकू

लिकड़ पड़ै हां घर तै कुछ लेकै जावांगे
न्यूए लड़दे रहियो साथी हम जीत कै जावांगे

ना माना दाब किसे की ना पाछै कदम हटांवां
इका मूंह ऊपर नै होर्या दिल्ली कै नाथ लगावां
हम उधम सिंह के वारिस ना मरणे तै घबरावां
जो होया नहीं कदे भी वो करकै जावांगे
न्यूए लड़दे रहियो साथी हम जीत कै जावांगे

कानून भी रद्द कराणे msp लेकै जाणा
शेरां की जूं लड़ना और पूरा जोर लगाणा
गुरू गोबिंद कहगै थे चिड़िया तै बाज लड़ाणा
जो हांडै जा जहाजां मैं उन्नै नीचै ल्यावांगे
न्यूए लड़दे रहियो साथी हम जीत कै जावांगे

हम सुणना चाह्वैं म्हारी वैं मन की बात सुणावै
हम बात करां हकां की वो हिन्दू मुस्लिम गावै
एक बिन पैंदी का लोटा खुद नै देवीलाल बतावै
यें झूठे तीन जहां के इन्नै सबक सिखावांगे
न्यूए लड़दे रहियो साथी हम जीत कै जावांगे

जो डटे रहैं सैं रण मैं वैं सफल होया करते हैं
जो हक की खातिर मरज्यां वो अमर रहा करते हैं
जो जुल्म कै आगै अड़ज्या वो जंग लड़ा करते हैं
या जीतैं या फेर मरज्यां नू इतिहास बणावैंगे
न्यूए लड़दे रहियो साथी हम जीत कै जावांगे
थाम ठाडे रहियो साथी.......
थाम तगड़े रहियो साथी........

74 वर्षीय जसवीर कौर

हरशरनजीत कौर

उत्तर प्रदेश के बिलासपुर ज़िले के बिशारतनगर से आने वाली 74 वर्षीय जसवीर कौर को कमेटी के द्वारा 14 जनवरी को वापस भेजा गया और 13 फ़रवरी को जसवीर कौर ग़ाज़ीपुर मोर्चे पर रुकने के लिए वापस आ गई। 'मैं किसानी परिवार से हूँ पर में देशप्रेम, अपने साथी किसानों के प्रति लगाव और अपने धर्म, जो हमेशा अन्याय के ख़िलाफ़ लड़ना सिखाता है, के चलते यहाँ पर हूँ।

जब मैं यहाँ आई तब मेरा वापस जाने का बिलकुल मन नहीं था लेकिन 28 की घटना ने मेरे साथ साथ सभी महिला प्रदर्शनकारियों में डर का माहौल था और इसी के चलते मुझे और मेरी छोटी बहन को दूसरी जगह भेजा गया। मैं अब वापस आ गई हूँ और जब तक मेरा शरीर साथ देगा मैं यहीं रहूँगी। मुझे हाई ब्लड प्रेशर की बीमारी है इसलिए मैं बाक़ी महिलाओं से धीरे चलती हूँ और ज़्यादातर एक श्रोता के तौर पर यहाँ वक्त बिताती हूँ। मैं यहाँ कभी बीमार नहीं पड़ी, जबकि मैंने अपने पसंदीदा पकौड़े और जलेबी यहाँ खूब खाए है। मैं अपने घर ज़्यादा बात नहीं करती और यहाँ अधिकतर वक्त पढ़ते हुए बिताती हूँ। एकता और दृढ़ता, अत्याचार के ख़िलाफ़ इस लड़ाई को जीतने के सबसे ज़रूरी औज़ार है।

ये क्या कम शर्मनाक है कि 562 रियासतों को जोड़ कर देश को एकसूत्र में बांधने वाले यूनिटी मैन के नाम को हटाकर सरकार ने स्टेडियम का नाम देश और समाज को बांटने वाले 'चीफ ऑफ डिवाइडर' के नाम पर कर लिया। क्या उन्हें इस बात का अंदेशा है कि आने वाली पीढ़ियां उन्हें इस लायक नहीं समझेंगी कि उनके नाम पर किसी इमारत का नाम रखें? क्या खुद का नाम अमर बनाने के लिए प्रधानमंत्री मोदी अब खुद के नाम को जबर्दस्ती जनमानस पर थोप रहे हैं? - जन चौंक

हरित क्रांति से पहले कृषि क्षेत्र की स्थिति

ऋचा कुमार

आज़ादी के समय हमारी कृषि विकास दर शून्य थी । किसानों की हालत ख़राब थी। 1943 के बंगाल के अकाल में 30 लाख लोगों की मौत हो गयी थी । देश के बटवारे में काफी सिंचित ज़मीन भी पाकिस्तान में चली गयी थी। लेकिन आजादी के बाद खेती को एक नया जीवन मिला। इसके मुख्य कारण थे (i) अंग्रेज़ों का शोषण ख़तम होना (ii) ज़मींदारी व्यवस्था का खात्मा - जिसके कारण काफी परती जमीन पर खेती शुरू हो गयी । उत्पादकता और उत्पादन दोनों बढ़े।

अंग्रेजी सरकार सिंचाई के साधनों और सिंचित ज़मीन पर बहुत कर लगाती थी। इसीलिए किसान सिंचित खेती नहीं कर पाता था। और जो उगाता था उसका भी काफ़ी हिस्सा कर में चला जाता था । ऊपर से अंग्रेज़ों के डंडे के डर से किसान मोटे अनाज जैसे खाद्य पदार्थ की खेती के बजाय अफीम, सन, कपास, जो की निर्यात किए जाते थे, उन्हें उगाने पे मजबूर रहता था । आजादी के बाद यह सब बदल गया ।अंग्रेजों के समय हमारे सिंचाई के स्त्रोतों का रख-रखाव भी खत्म हो गया था । भारत सरकार ने बांध बनाए और नहरों से सिंचाई को बढ़ोतरी मिली, इस से खेती में उत्पादकता बढ़ी । लेकिन 1956 से हमने गेहूँ का आयात शुरु किया शहरों में PDS (कोटे / राशन) की दुकानों में सप्लाई करने के लिए। यह क्यों किया हमने ?

इसके लिये हमे PDS (कोटे) की दुकानों का इतिहास समझना पड़ेगा । अंग्रेज़ों ने द्वितीय विश्व युद्ध के समय राशन व्यवस्था को बनाया था जिस से युद्ध के समय अंग्रेजी सरकार अपने जवानों के लिए पर्याप्त मात्रा में खाद्य सामग्री उपलब्ध करा सकती थी। उसी तहत देश में एक जगह से दूसरी जगह खाद्य सामग्री supply करने पर रोक लगा दी गयी थी । सिर्फ अंग्रेजी सरकार के अनुमति से ही सरप्लस प्रांत कमी वाले प्रांतों को खाना सप्लाई करते थे । सरप्लस याने वो प्रान्त जो अपनी जरूरत से ज़्यादा अनाज उगाते थे और कमी मतलब वो प्रान्त जो अपनी जरुरत का अनाज नहीं ऊगा पाते थे (खासकर शहरों में रहने वाले सरकारी नौकरीपेशे लोगों और फैक्ट्री मज़दूरों के लिए । ग्रामीण क्षेत्र तो अपना ख्याल खुद ही रखता था।)

किन्तु आज़ादी के बाद यह व्यवस्था ठीक से चल नहीं पाया अलग अलग कारणों से । उसी समय अमेरिका एक प्रस्ताव लेकर आया । उसके किसानों ने बहुत गेहूं उगाया था और वे मार्किट ढूंढ रहे थे। ऐसे में अमेरिका ने मार्शल योजना के तहत यूरोप में और PL 480 के तहत एशिया और अफ़्रीका में खाद्य पदार्थ, खास तौर पर गेहूं को सप्लाई किया। PL 480 की खास बात थी की यह हमें लगभग मुफ़्त में मिला था। इसका पैसा हम रुपयों में देते थे (विदेशी मुद्रा या डॉलर की ज़रुरत नहीं थी, जो उस समय हमारे पास पर्याप्त मात्रा में नहीं था) और फिर उन रुपयों को अमेरिका भारत में ही खर्च कर देता था ।

अगले 10 साल तक अमेरिका ने हमें यह मुफ्त का गेहूं भेजा जिसे हमने अपने PDS में सप्लाई किया जिस से हमारे शहर में बसे लोगों को सस्ता अनाज मिल सका । अमेरिकी किसान भी खुश (कि उनका गेहूं बिक रहा है), भारत सरकार भी खुश (कि मुफ्त में गेहूं मिल रहा है), फॅक्टरीवाले भी खुश (कि उनको मज़दूरों को कम वेतन देना पड़ रहा है क्योंकि मज़दूरों को सस्ता अनाज मिल रहा है)। योजना आयोग के विशेषज्ञ भी खुश कि देश का औद्योगीकरण हो रहा है जो उस समय विकास का मॉडल माना गया था। खेती करना पिछड़ा काम था और फैक्ट्री बनाना विकास का काम माना जाता था। ये अलग बात है कि PL 480 का किसानों पर उल्टा असर पड़ा पर इन कारणों कि वजह से इस बात पर ज़्यादा ध्यान नहीं दिया गया । आयात से इतना सस्ता गेहूं मिल रहा था बाजार में, तो देश में उगने वाले गेहूं की मांग कम हो गयी । इससे धीरे धीरे कुछ सालों में देश में गेहूं के दाम गिर गए और किसानों ने गेहूं का उत्पादन कम कर दिया। और तो और क्योंकि शहर में मज़दूरों को सस्ता अनाज मिल रहा था तो बाकि अनाज जैसे ज्वार, बाजरा और मोटे अनाज की भी मांग कम हो गयी और इनके भी दाम गिर गए । तो अनाज उगाने वाले किसानों को नुकसान होने पर उन्होंने दूसरी फसलों कि तरफ ध्यान दिया । इसका सीधा नतीजा यह हुआ कि देश में अनाज का उत्पादन जोरों से नहीं बढ़ पाया ।

इसके कारण इन दस सालों में PDS की सप्लाई के लिए हम अमरीका के अधीन हो गए। अगर अमरीका ऐसे ही अनाज देता रहता तो दिक्कत नहीं आती, लेकिन जब अमरीका ने अपना हाथ वापस खींच लिया तो हम फँस गए। क्योंकि हमने अपने अनाज के उत्पादन की ओर ध्यान नहीं दिया । इस बात पर गौर करना चाहिए कि अमरीका ने इस खाध्य सहायता के ज़रिये कई देशों को अपने अधीन कर लिया था। यह समकालीन विश्व राजनीति में महत्वपूर्ण था क्योंकि अमेरिका और सोवियत संघ के बीच शीत युद्ध चल रहा था। दोनों देश बाकि दुनिया के देशों को अपनी तरफ अपने कैंप में लाने की कोशिश कर रहे थे। भारत इस लड़ाई में गुट निरपेक्ष रहा लेकिन खाद्य सुरक्षा के मामले में अमरीका की उदारता का फायदा लेता रहा। अमेरिका भी तब तक दानी बनता रहा जब तक उसके किसानों के पास ज़रुरत से ज़्यादा अनाज था और उनको मार्किट कि ज़रुरत थी। लेकिन फिर 1964-65 में अमरीका ने वियतनाम में लड़ाई छेड़ दी जिसका भारत ने समर्थन नहीं किया। इस बात से अमेरिका नाराज़ हो गया कि अमेरिका भारत कि इतनी मदद कर रहा है पर भारत उसका साथ नहीं दे रहा है। 1965 में अमेरिका भारत से इस लिए भी नाराज़ था क्योंकि हमारी पाकिस्तान के साथ लड़ाई छिड़ गयी थी । तब अमेरिकी राष्ट्रपति लिंडन जॉनसन ने हाथ पीछे खींच लिया। उसने कहा कि भारत को अनाज साल भर के कोटे से नहीं मिलेगा। हर महीने भारत भिखारी बनकर आये हमारे पास, हम देखेंगे सोचेंगे और फिर ठीक लगे तो गेहूं भेजेंगे। एक समय हमारे पास केवल तीन महीने की सप्लाई बची थी पूरे PDS के लिए। इसे ship to mouth existence कहा गया

अब हमें इतनी दिक्कत नहीं आती अगर हम अपने किसानों से गेहूं धान खरीद कर PDS में सप्लाई करते। और हमने यह कोशिश भी कि। 1964 में ही भारतीय खाध्य निगम (FCI) बनाया गया इस काम के लिए। लेकिन FCI ज़्यादा खरीदी नहीं कर पाया और दाम बढ़ने लगे। व्यापारियों ने खरीदी करके माल रोक लिया और मार्किट में आने नहीं दिया। सरकार कुछ नहीं कर पायी। ऊपर से हमने अपनी मार्केटिंग व्यवस्था पर ज़्यादा ध्यान नहीं दिया। न मंडियां बनवाई न सड़कें।

यहाँ एक बात कहना चाह रही हूँ मैं। परेशानी हमें शहर में मज़दूरों को अनाज देने कि थी । ग्रामीण भारत तो अपनी पूर्ती खुद ही कर रहा था। पर क्योंकि हम PL 480 के तहत गेहूं आयात कर रहे थे और अमेरिका के अधीन हो गए थे PDS कि सप्लाई के लिए तो देश विदेश में लोगों ने इसको इस नज़रिये से देखा कि भारत भूखा नंगा है और अपने लोगों के खाने कि आपूर्ति नहीं कर पा रहा है। यह नहीं देखा कि भारत के नीति निर्माताओं ने खुद ही फैसला किया था मुफ़्त का गेहूं अमेरिका से लेने का और उसी का नतीजा था हमारी लाचारी और अमेरिका पर निर्भरता ।

किसान आंदोलन और उसके बदलते आयामों पर प्रोफेसर जोधका से बातचीत

शिवम मोघा

प्रश्न-कृषि के क्षेत्र में जो बाजारीकरण है, उसमें आपको क्या गलत लगता है?

उत्तर- कॉरपोरेटाइज़ेशन के कई मतलब हो सकते हैं खेती पहले किसान करता है वह किसान ही करता रहे लेकिन किसान अपने लिए खेती ना करें उसको कोई बताए इसको कॉर्पोरेट फार्मिंग का एक तरीका बोलते हैं वह फिर काफी सारे किसान रिक्रूट हो जाएंगे हालांकि उनके पास जमीन अपनी रहेगी लेकिन खेती के फैसले कंपनी अपने हिसाब से कराएगी और उस हिसाब से उनका फिर वो रेट भी तय करेंगे। किसानों की होटलों में चली जाएगी और दूसरा कॉरपोरेटाइज़ेशन का यह मतलब हो सकता है कि किसान अपनी जमीन बेच दे और बड़े-बड़े फार्म और जैसे अमेरिका में हुआ है वह थोड़े से लोग हैं जो सारी खेती कंट्रोल करते हैं लेकिन वहां खेती के लिए कोई प्रॉब्लम भी नहीं है जमीन बहुत ज्यादा है और लोग करना भी नहीं चाहती लोगों को रोजगार और जगह भी मिल जाता है विकास करने के लिए खेती का कोटेशन होना जरूरी नहीं है दूसरी बात यह है कि खेती में इन्वेस्टमेंट की जरूरत है वह सबको मालूम है जैसे आपको कोल्ड स्टोरेज चाहिए अगर आपको सब्जी मार्केट बनानी है सब्जियों को रखने के लिए स्टोरेज अलग किस्म का होता हैं।

लेकिन अगर स्टेट मिलकर फार्मर्स के कोऑपरेटिव्स बनाएं और वह जो कॉरपोरेटिव हैं वो इस बात पर नज़र रखें कि किस चीज की कितनी डिमांड हैं और उसके बेस पर वो किसानो को बताएँ कि आप यह उगाएं और यह मत उगाएं और साथ में उनको कंसल्टेंसी दी जाएँ, बहुत सारे रास्ते हैं लेकिन वो सब छोड़कर आप यह कहें कि मार्केट तय करेगी तो वह बहुत अजीब चीज हैं , आप चंद लोगों को कृषि की जिम्मेदारी दे देंगे तो फिर कॉर्पोरेट्स अपने हिसाब से करेंगे क्यों कि उनको तो मुनाफा चाहिए तो ऐसा करने के जो परिणाम होंगे वह किसानो के लिए नकारात्मक होंगे। किसानो का अपनी खेती पर से कंट्रोल जाता रहेगा लेकिन फिर किसानो का कोई महत्व रह नही जायेगा।

प्रश्न- ग्रीन रेवोल्यूशन के बाद जो पंजाब, हरियाणा और वेस्ट यूपी में अगर कोई राजनीतिक, सामाजिक बदलाव हुआ हों तो आप बताएँ?

उत्तर- सबसे पहली बात यह हैं की हम किसानो के लिए फार्मर और पीसीएंट् इस्तेमाल करते हैं लेकिन दोनो की डाईनमिक्स् अलग हैं लेकिन जो आंदोलन 1920 से आजादी के बाद तक भी रहा वो जमीन को लेकर थे, जमीनी पर मालिकाना अधिकार को लेकर थे, टेनेंसी बहुत सहज नही थी, ये सब आंदोलन पीसेन्ट् के आंदोलन थे लेकिन जो 1980 के बाद आंदोलन शुरू होते हैं जो ग्रीन रेवोल्यूशन के बाद हुयें, उस समय किसानो की आय बढ़ रही थी, तो ज्यादा दिक्कत किसानो को नही हुई, फसल बिक जाती थी, कई बार मार्केट के दाम मंडी के समर्थन दामों से ज्यादा होते थे, लेकिन इनपुट कोस्ट ज्यादा आने लगा तो किसान आंदोलन का सवाल जमीन से हटकर सही मूल्य की तरफ हो गया।

प्रश्न- सरकार अगर किसानो को अपना दुश्मन बना रही हैं तो उनका क्या फायदा हो रहा हैं?

उत्तर- हर सरकार का अपना एक नज़रिया होता हैं कि किस तरह से सरकार चलानी हैं तो देश का एक पुराना ढांचा हैं जो संविधान के आस- पास हैं, प्रजातंत्रिक देश बनाने की बात होती हैं, प्रजातंत्र में सामाजिक आंदोलनों का सकारात्मक रोल होता हैं, आंदोलन सोसाइटी की समस्या को दर्शाते हैं और सरकार का फ़र्ज़ बनता हैं कि इन आंदोलनों का फायदा उठाकर देश को आगे बढ़ायें लेकिन ऐसा होता अभी दिख नही रहा हैं, दूसरी तरफ सरकार इस आंदोलन को दबाने की कोशिश कर रही हैं तो जाहिर है की वो बड़े पूंजीपतियों के फायदे को बढ़ावा दे रही हैं, इससे समाज में आपसी असहजता बढ़ेगी, अगर मैं एक समाजशास्त्री और भारत के नागरिक की हैसियत से देखूं तो यह कोई अच्छी चीज नही हैं और आगे चलकर इसका नुकसान सबको होगा, पूंजीपतियों को भी अगर अपना फायदा करना हैं तो उनको मार्केट चाहिए, मार्केट में लोग चाहिए और लोगों की जेब में पैसे होने चाहिए। अगर किसान मजबूत होता हैं तो किसान कार भी खरीदेगा, कपड़े और अच्छे रहन- सहन पर खर्च करेगा तो उसका फायदा तो इंडस्ट्रीज को ही होगा, तो यह ज़ीरो- सम गेम नही हैं कि हमारा फायदा होगा की उनका फायदा होगा, समाज टूट जायेगा तो मार्केट भी नही चलेगी, सरकार को समझ नही हैं और इसमे नुकसान सबका होगा।

प्रश्न- पंजाब के संदर्भ में दलित मजदूर का सवाल मेनस्ट्रीम सवाल हैं क्या लेकिन पंजाब में दलित खेत मजदूर इस आंदोलन के समर्थन में हैं?

उत्तर- आंदोलन समाज में काफी सारे परिवर्तन लाते हैं, यह मैं पहली बारी देख रहा हूँ की इस आंदोलन में जाति के सवाल को मुख्य धारा का सवाल बनाया और महसूस किया की हमें इससे निपटना होगा, नही तो चलेगा नहीं, दलित उनके पास नही आयेंगे लेकिन यह बात हैं की जो पंजाब और हरियाणा में जाति का संघर्ष था वो थोड़ा कम हुआ हैं क्यों की दलित मजदूर खेती में बहुत कम काम करता था ऐसा इसलिए हुआ की नये नये मशीन आने के कारण लेबर फोर्स की जरूरत कम पड़ने लगी और इसके कारण गाँव में आपसी समर्थन थोड़ा बढ़ा हैं, लेकिन बड़े किसान अपने शर्त पर समर्थन लेना चाहते हैं, लेकिन ऐसे चलता नही हैं। यह जरूर हैं की दलित अपने लेवल पर संगठित होकर महसूस करें कि यह हमारी लड़ाई भी हैं। यह आंदोलन अब सिर्फ किसानो का आंदोलन नही रहा, अब यह सामाजिक बदलाव का आंदोलन हो गया हैं, दलित भी चाह रहे हैं कि सरकार सबकी अस्मिता को पहचाने और वैल्यू दे और अगर ये आंदोलन सफल नही होता तो लगभग सारे प्रजातंत्रिक आंदोलन असफल हो जायेंगे। बीजेपी को लगता हैं की हम जाट बनाम अन्य करके इस आंदोलन को नष्ट और बदनाम करें लेकिन मुझे लगता हैं की यह कामयाब नही होगा क्योंकि दलित यह बात जान रहे हैं की अगर हमारे गाँव से खेती खत्म होती हैं तो कहीं न कहीं उनका भी नुकसान हैं और आप यह भी देखो की इस बार हाल फिलहाल पंजाब में जो चुनाव हुआ, पहली बार ऐसा हुआ की शहरी ट्रेडर्स ने बीजेपी के खिलाफ वोट दिया हैं, इसलिए दिया हैं क्यों की उनको लग रहा हैं की इस बाजारीकरण से हमारा भी नुकसान होगा।

प्रश्न- इस आंदोलन के सहयोगी लोगों को लेकर सरकार का जो रवैया हैं, उनकी आवाज़ को दबाने का जो प्रयास किया जा रहा हैं, आप इसमे क्या समझते हैं?

उत्तर- मामला वही हैं की सरकार चाहती हैं की किस तरह से आंदोलन को खत्म किया जाएँ, सरकार खुले तौर पर एक वर्ग के साथ खड़ी हैं, प्रधानमंत्री में निजी सेक्टर को समर्थन की बात संसद में कहीं, उनका नज़रिया यह हैं की अगर निजी सेक्टर, इकोनॉमी की ड्राइविंग सीट पर आ जायेगा तो इकोनॉमी आगे बढ़ेगी, लेकिन यह नजरिया कही भी कामयाब नही होगा, खास तौर पर खेती हैं या गरीबी की बात हैं, अपने आप खत्म नही होती, गरीबी को खत्म करने के लिए आगे बढ़कर काम करना होता हैं, निजी सेक्टर के लोग उनको नौकरियाँ नही देंगे, बिहार का भी जो माइग्रेशन हो रहा हैं वो किन्ही अच्छी नौकरियों में नही हो रहा तो इसके लिए जरूरी यह हैं की डिसेंट्रैलाइज तरीके से सोचा जाएँ हर जगह की अपनी जरूरतें हैं, उनको पुरा किया जाएँ। इन सबकी बजाय सरकार किसानो को खालिस्तानी बताने में लगी हैं, जाति के नाम पर बाँटने में लगी हैं, जो दुर्भाग्यपूर्ण और दुखद हैं, इस आंदोलन में किसान नेताओ को चाहिए की अपने साथ निचली पिछड़ी जातियों और दलित जातियों को जोड़ें और मुझे यह लगता हैं की इस आंदोलन की लीडरशिप बहुत समझदार हैं और वो इस आंदोलन को अच्छी तरह से आगे बढ़ाएंगे, उम्मीद हैं।

किसान आंदोलन के समर्थन में वकील

लॉयर्स फ़ोर फ़ॉर्मर्ज़ किसानों को इस आंदोलन के दौरान कानूनी मदद देने के लिए की गई एक पहल है। इसका मुख्य उद्देश्य किसानों को आंदोलन के दौरान कानूनी रूप से बचाना और उन्हें उनके अधिकारों के बारे में अवगत कराना है। जब किसानों को प्रदर्शन में हिस्सा लेने के लिए कानूनी नोटिस दिए जाने लगे, तब देशभर के करीब 300 वकीलों ने रक़ाबगंज गुरुद्वारे में मीटिंग की। संयुक्त किसान मोर्चा ग़ाज़ीपुर के सहयोग और राकेश टिकैत के निर्देशन में 21 फ़रवरी को लीगल सेल का उद्घाटन किया गया। इस मौके पर गुल पनाग भी मौजूद रही। इस टीम में निम्नलिखित वकील शामिल है

एड. वासु कुकरेजा (टीम लीडर, लीगल सेल)
एड. सितावत नबी, एड. फ़रहान खान और रवनीत कौर

ये सभी मिलकर इस लीगल सेल को चलाएँगे और किसानों का क़ानूनी रूप से प्रतिनिधित्व करेंगे। इसका नाम "किसान की अदालत" और "संविधान की पाठशाला" रखा गया है।

PHOTO: JASKARAN SINGH

ग़ाज़ीपुर के मेजर बाबा

अभिप्सा चौहान

ग़ाज़ीपुर किसान मोर्चे पर उन्हें सब प्यार से मेजर बाबा पुकारते हैं। चेहरे पर उम्र की गहरी लकीरें, आँखों में तजुर्बे की चमक और दिल में जीत का जज़्बा - इन ख़ूबियों को समेटे 94 साल के सुरेन्द्र सिंह मेजर, ग़ाज़ीपुर धरने के सबसे उम्रदराज़ आंदोलनकारी हैं। मेजर बाबा 6 दिसंबर 2020 से यहाँ के मोर्चे पर तैनात हैं । भीषण जाड़ा-बारिश, 26 जनवरी की घटना और फिर राकेश टिकैत की गिरफ़्तारी के लिए रचा गया व्यूह- यह सब मेजर बाबा का किसान आंदोलन से भरोसा हिलाने में कामयाब न हो सके। वह कहते हैं बिलों की वापसी के बाद ही उनकी घर वापसी होगी।

मेजर बाबा मेरठ जिले के रोहतक ब्लॉक के चिन्दौडी गाँव के रहने वाले हैं। शादी नहीं की और अपने 86 बरस के छोटे भाई के परिवार के साथ रहते हैं। उनकी 50 बीघा ज़मीन है जिस पर उनका परिवार गन्ना, गेहूँ, मक्की और ज्वार पैदा करते हैं। सन् 1960 में मेज़र बाबा सेना में भर्ती हो गये। वह जाट रेजिमेंट का हिस्सा थे और उन्होंने 1962 में भारत -चीन युद्ध, 1965 में भारत-पाकिस्तान युद्ध और 1971 में बांग्लादेश की आज़ादी के लिए सेना का हिस्सा रहे। लगभग तीस बरस पहले सेना से रिटायर हुए और पैतृक खेती बाड़ी में जुट गये।

मेजर बाबा, चौधरी चरण सिंह को अपना नेता मानते हैं और उनके राजनैतिक विचारों से प्रेरित हैं। वो कहते हैं कि उन्होंने न कभी कॉंग्रेस और न ही कभी भाजपा को वोट दिया। उनका कहना है कि सब पार्टियों ने किसानों को धर्म-जाति में बाँट कर अपनी रोटी सेकी, वही चौधरी चरण सिंह किसान एकता और आपसी भाईचारे के पैरोकार थे। मेजर बाबा कहते हैं कि उन्हें बहुत दुख हुआ जब सरकार ने 26 जनवरी को किसानों को बदनाम करने की कोशिश की। उन्हें इस बात की भी नाराज़गी है कि भाजपा के लोनी विधायक नंदकिशोर गुर्जर अपने गुंडों को लेकर किसानों को पीटने ग़ाज़ीपुर आया।

पर उन्हें इस बात की बेहद ख़ुशी है कि केन्द्र सरकार के काले क़ानूनों ने किसानों को साथ ला खड़ा किया और आज हर जाति और धर्म का किसान और खेत मज़दूर इन काले क़ानूनों के ख़िलाफ़ खड़ा है। वह प्रधानमंत्री से अपील करते हुए कहते है-" मोदी जी, जाने से पहले अपना एक-आध वादा तो पूरा कर जाओ, जाना तो तो आपको पड़ेगा, लोग याद कर लिया करेंगे कभी कभी अगर किसी आधे अधूरे वादे को पूरा कर दोगे।"

विज़न बोर्ड क्या है?

विज़न बोर्ड क्या है? भारत के प्रधान मंत्री के अधिकारिक अकाउंट द्वारा 19 फ़रवरी को किए गए ट्वीट के अनुसार प्रधानमंत्री 2047 तक इस देश को बेहतर बनाने के लिए विचारों का संकलन करने का सुझाव देते हैं, जो कि हमारे देश की 100 वर्षीय सालगिरह को एक स्वतंत्र और लोकतांत्रिक रूप में चिह्नित करता है।

एक टूलकिट क्या है? अतीत में जब चीज़ें सरल होतीं थी, यह एक बढ़ई या प्लंबर द्वारा चीज़ों को ठीक करने के लिए औज़ारों का एक बक्सा हुआ करता था। इस तरह के अराजक समय में, टूलकिट एक दस्तावेज़ है जो एक संगठित विरोध प्रदर्शन के इरादे को सूचीबद्ध करता है, उसकी लक्ष्य प्राप्ति, कौन से पक्ष अथवा समुदाय प्रभावित या शामिल हैं और एक संक्षिप्त योजना होती है कि वह विरोध प्रदर्शन वास्तविक या डिजिटल स्तर पर किस प्रकार आगे बढ़ेगा।

इसका प्रयोग ठीक उसी प्रकार होता है जिस तरह एक प्लंबर या बढ़ई अपने उपकरणों का प्रयोग करता है - एक टूलकिट वह दस्तावेज़ है जो यह बताता है कि जिस दुनिया में हम रहते हैं, उसकी समस्याओं का, एक समय पर एक मुद्दे का हल निकालने के लिए क्या करना चाहिए।

अब, यदि आप मुझसे पूछें, तो "विज़न बोर्ड" शब्द "टूलकिट" शब्द के भविष्य काल जैसा सुनाई पड़ता है, जो अनिवार्य रूप से वर्तमान में कार्रवाई की माँग करता है। इसलिए, यदि लाखों लोगों का समुदाय जो पीड़ित है और पहले से ही आपको सरकार द्वारा बनाए गए एक मुद्दे के लिए वास्तविक समय में समाधान दे रहा है, तो विज़न बोर्ड किस उद्देश्य से काम करेगा? यदि सत्ता में बैठे लोग आज नहीं सुनेंगे, तो वे भविष्य में क्या अलग करेंगे?

सच के पक्ष में सही कारणों से अपनी आवाज़ उठाते हुए लोगों पर देशद्रोही होने का आरोप लगाना केवल यह दिखाता है कि सरकार में अपनी गलतियों के प्रति कितनी कम सहिष्णुता है, जो मुझे एक बहुत ज़रूरी सवाल पर लाती है - अपने नेताओं को जवाबदेह ठहराना एक देशद्रोही कार्य कैसे है?

यदि शासन में बैठे लोग अकेले ही देश का प्रतिनिधित्व करते हैं और उनकी नीतियों के नाम पर किए गए घृणित अपराधों पर आवाज़ उठाना ग़ैरक़ानूनी है, तो हम लोग व्यवस्था में कहाँ खड़े होते हैं? क्या आजीविका के लिए लड़ने वाले लाखों लोग इतने महत्वहीन हैं कि पहले से ही अमीर, अनैतिक व्यवसाय करने वाले चंद लोग और भी अधिक धन और शक्ति प्राप्त कर सकें?

मुझे ख़ेद है प्रधान मंत्री जी, लेकिन अगर आपके वर्तमान की गलतियों को सुधारने के लिए एक दस्तावेज़ का सामना इस तरह के राजनीतिक प्रतिशोध के साथ किया गया है, तो भविष्य में 2047 में जैसे हम 100 साल पूरे करेंगे, इस देश को बचाने के लिए और लोकतांत्रिक महसूस करवाने के लिए एक विज़न बोर्ड से कई अधिक ज़रूरत होगी।

सम्भावनाएं

कुलदीप कौर

जब गलियों से गुज़रते हैं सैनिक,
उसी क्रम और लय में बच्चे खेलते हैं फ़ुटबॉल।
जिस दिन शहर के चौक लाल हुये हों कहीं भी,
ठीक उसी वक़्त डॉक्टरों के हाथों में होते हैं नौजन्मे।
किसी पर फेंका जाता होगा कोई अश्लील फ़िक़रा,
तो हज़ारों हाथ उसी वक़्त होते हैं दुआ में।
किसी एक चोरी की प्रक्रिया की कार्यवाही के वक़्त,
बहुत लोग लड़ रहे होते हैं ईमानदारी के लियें।
सबसे ग़लत क़ानूनों के दौर में
ग़ैर क़ानूनी ही सही,
लिखी जाती रही हैं प्यार और ग़ैरत की कितनी किताबें।
बदरंग और बेकसी के बदतरीन लम्हों में भी,
बारिश बनाना नहीं भूलती सुन्दर इंद्रधनुष।
दुश्वारियों, ज़िल्लतों और भुरभुरेपन से लदी ज़िन्दगी ,
सारी कशमकशों के बीच लेती है ख़ूबसूरत
और मज़बूत फ़ैसले।
महरूमी में घिरा मानव मन भरता जाता है करुणा से।
ख़ालीपन का हर दौर आता है भरने की हज़ारों सम्भावनाओं के साथ।

PHOTO: AHAMED AFSAL